

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

TIZENKETTEDIK KÖTET.

ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST, 1875.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Az Akadémia bérházában.)

A sémi faj őshazájáról és vándorlásáról.

Bevezetés.

(A kérdés tárgyalásának fontossága és terjedelme).

A sémi ethnographia alapkérdései legújabb időben, mióta egy egészen új, eddig csak részben felfedezett kultúrkörnek, a babylon-assyriainak, emlékei tágitották a látkört, és egyszersmind bővítették a problémák tartalmát, lényegesen módosult alakban lépnek a gondolkodó ethnographus, nyelvész és őstörténetbúvár elé.

A régóta már tisztába hozottnak gondolt alapkérdés, melyet ezen értekezésem címében jeleztem, csak most kezdi igazán feltüntetni megoldásának valódi nehézségeit, mióta a kérdés azzal a mozzanattal gazdagodott meg, hogy eddigelé divatos megoldásába, hogyan illeszthető be mindaz, a mit az assyriológok felfedezései alapján, a babylon-assyr őstörténetéről tudunk. Azért, úgy gondolom, nem cselekszem fölösleges munkát, ha a hazai tudományos közönség előtt, részint a kérdés mai állásáról szólok, részint pedig a magam részéről is némi új anyagot szolgáltatok, melylyel a magaméból járulok hozzá a kérdés tisztázásához és a látkör bővítéséhez.

A kérdés az: »*Hogyan és mily úton vándoroltak a sémiék, míg a faji életből kibontakozva önálló népegyéniségekké váltak szét?*»

A tisztelt olvasó látja, hogy a kérdést csak az *őstörténeti* vándorlásokra vonatkozólag tettem fel. A szoros értelemben vett történelmi idő nem tartozik kérdésünk keretébe; különben szólnom kellene p. o. azon vándorlásokról is, mely a sémiék egy részét Aegyptusba vezette, a hyksosokról, és rokon történelmi eseményekről, sőt még a középkort is magába foglalná akkor kérdésünk terjedelme. Ezek már nem tisztán *ethnographiai kérdések*, hanem már szorosan a *történelembé* tartoznak. Körünkbe csak azon ősvándorlások tartoz-

nak, melyek a faj egy közös őshazájából indultak ki. Azért nem szólnunk azon vándorlásokról sem, melyeknek czélja *colonisatio* (phoeniciaiak), sem pedig egyáltalában véve nem terjeszkedünk azon eseményekre, melyek folytán a közösségből messze elágazott népek ismét geographice beillesztődnek a faji közösség keretébe (a philisztäusok kérdése). Pusztán az őstörténelem és ethnographia egy elemi és elsöleges kérdése képezi tárgyunkat.

I.

(A régi felfogás. — A vándorlás külső indító oka. — *Arâm* »centre commun de la race.« — 'Éden. — Hamis generalizáció. — *Hehn Viktor*. — A bortermesztés elterjedése).

Szükséges mindenekelőtt jelezni a régi álláspontot, mely legujabb időkig volt kiindulási pontja a sémi ethnographiának. Mint-hogy a régi álláspontnak különféle képviselői, a részletességekben való szétágazás mellett, tulajdonképen egyfelét mondanak, a sok szerző idézése helyett, a régi felfogás eredményeit összefoglalom azok szerint, a mikben egy tudós franczia, *Renan*, ki az előbbi álláspontot a legműveltebb módon adta elő, *) ad kifejezést ezen álláspontnak, és nem vonatkozom némely hosszadalmasabb, a problémát inkább összekuszáló mint tisztázó tárgyalásra, mely német részről jutott a kérdésnek.

A régi álláspont kiindul a Genesis könyvében foglalt ethnographiai adatokból és ezeket historiai kritikával használván fel, körülbelül a következő főeredményekre jut.

A sémi faj őshazája (a bibliai 'Éden), hol még népegyénekké szét nem ágazva éltek együtt a sémiekek, az Euphrates és Tigris folyamok forrása körül keresendő. A legrégebb vizözönutáni historiai adat, az mely az *Ararat* hegyéről szól, Arménia éjszaki része felé vezet bennünket, az *Araxes* partjaihoz, az *Erivan* közelében. E szerint *Arménia hegyiségei között volt a sémiekek őshazája*, a Tigris, Euphrates és Cyrus folyók felső mentében. Itt van a bibliai *Úr Kasdim*, honnét a Genesis szerint indul ki *Terach* vándorlása. Ezen

*) *Histoire général et système comparé des langues sémitiques* 4. kiad. (Paris, 1863) 28—41. lap.

tartomány azonos volna az *Arpachshad* névvel, mely a biblia sémi genealogiájában mint személynév (Shem fia) szerepel, de mely valójában országnév = Ἀρχαπαχίτις, melyet Ptolemaeus Assyriától éjszakra helyez el, a gordyaei hegységek felé, a hol most a kurdok laknak. Innen a terachiták családja délnyugat felé vándorol, átkelvén az Euphratesen, a mely átkeléstől a sémiak egy előkelő része *Ibhrím*-nek neveztetik = a folyamon átkelők.

A vándorlás külső indító okaira nézve eltérnek a vélemények. Renan szerint: »Quoique l'émigration de Tharé nous soit présentée comme purement spontanée, il est naturel de supposer que les causes déterminantes de ce grand fait et d'une foule d'autres mouvements analogues furent la pression des races qui s'accumulaient vers le Caucase, et la création de grandes empires non sémitiques sur le cours du Tigre« a mi aztán Nimrod fellépésével a mint a bibliában van elbeszélve, hozatik kapcsolatba *). *Müller Frigyes* is ilyenféle, ha nem is szorosán bibliai kútfőkből meritett eseményre vezeti vissza a sémiak vándorlását. Ezen tudós ethnographus a *mongol faj* elől való hátrálásnak tekinti az óvilág összes régi népvándorlásait: »Nézetünk szerint« — úgymond — »mindezek előtt ezen faj volt az, mely az óvilágot lakó összes emberiséget indítá vándorlásaira. Ismeretes, hogy az ezen fajhoz tartozó emberek kizárólag nomádok, kiknek összes fennmaradása nyájaik és legelőik sikerétől függ. Csak egy mostoha évnek kellett legelőik frissességét megrontani, vagy egy dögvésznek nyájaikat elpusztítani, hogy ezen erős csapatok kényszerülve legyenek a szomszéd határaiha hatolni és öt lakhelyéből kiszorítani. Ez által ez az utóbbi maga részéről arra szorúlt, hogy az ő szomszédját üzze el, úgy hogy a különböző néptörzsek, valamint egy lejtő síkon levő homokhatár, a melynek csak egy szemecskéje indult mozgásnak, mindenfelé elszoródtak. Képzeljük az indogermánokat a mongolok szomszédságában, ezek mellett a chamitákat és semitákat, úgy megértjük, hogy az a nyomás, mely a mongoloktól indult ki, előbb az indogermánokat hozta mozgásba, ezek által meg a chamitákat és semitákat szorította tovább. Míg amazok Afrikába vándoroltak be, addig ezek a chamiták régi lakhelyeit foglalták el, és az indo-

*) Renan, ugyanott 33. lapon.

»germánoknak engedték át régi helyeiket, hogy kelet és nyugat felé »háborítatlanul terjeszkedjenek.« *)

A chamiták között, melyeket a sémieket szorítottak ki ezen felfogás szerint, különösen ismeretesek Kanaan chamita őslakói.

A vándorlás menete ezen felfogás szerint következőleg folyt. Tekintetbe véve azt, hogy a sémi nyelvek között a többitől leginkább különbözik és tőlük legtávolabb áll az arab nyelvjárás, úgy következik az, hogy legkorábban ezen ág vált el a közös törzs fajától. Az arab ág kezdte meg tehát legelőször az elszakadást és vándorlásai után az arab félsziget déli részén telepedett le, honnan a chamita kushitákat szorította ki. Utánuk következtek a kanaaniták, kik a bibliai okmányok szerint már Kanaanban laktak és uralkodtak, midőn a héberek családja indult vándorlásnak ezen országra felé.***) A terachita ág (melyhez a héberek tartoznak) ezalatt még szorosabb összefüggésben maradt az aramaeusokkal, de később elszakadt tőlük és az Euphratesen átkelt (ezen átkelésről neveztetnek 'Ibhrim, hébereknek, ez igéből 'ábhár, transgredi flumen). Az aramaeusok, kik legkésőbb indultak útnak, a sémi őshazából szintén keletre indultak és Kana'antól éjszakra telepedtek le. Az arabok vándoroltak tehát legtávolabb, az aramaeusok maradtak legközelebb a sémiség őshazájához.

Ilyennek képzelet körülbélül a régi felfogás a sémi fajhoz tartozó népek szétágazását. Ezen felfogás, eltekintve attól, hogy nem bírja nyelvtörténeti úton igazolni helyes voltát, azon alaphibában szenved, hogy voltaképen csak a héberek vándorlásáról bír szólni tüzetesebben, míg pl. az arabok és aramaeusok vándorlásai — úgyszólván — a légben lebegnek. Ezen felfogásból okvetlenül az következik, hogy az aramaeismus képviseli a sémiség legrégebbi típusát, és hogy *Aram* — mint Renan mondja — »centre commun de la race.« Az aramaeismusban kellene ennélfogva *implicite* feltalálni a sémiség alapjellegét, melyet a többi fajhoz tartozó népegyéniségek később vagy megbővítettek, vagy megcsonkítottak.

Tudva van azonban, hogy a mennyire az aramaeismust ismerjük, az a sémiségnek legszegényesebb, és az eredetiség jellegét legesleginkább nélkülöző képviselője.

*) *Allgemeine Ethnographie.* (Bécs, 1873) 67. lap.

**) Lásd *Renan* e. h. 187. lap. Ezen tényt Renan a vándorlásról szólván (37. lap) elfeledte felemlíteni.

A régi felfogás szószolói — mint kiemeltem — az 'Éden mon-dájába kapaszkodnak. A biblia ide képzei az emberi nem eredetét. Itt van tehát a sémiség bölcsője. Azt magában véve igen könnyen tudná az ember elgondolni, és abban semmi néppsychologia nehéz-ség vagy valószínűtlenség nincsen, hogy valamely nép a saját bölcsőjéről szóló mondát általánosítja és átviszi az egész emberiségre. Sőt mondhatni, hogy nevezetes jellemvonása a korlátolt látkörű szellemnek, az egyénnél épen úgy mint a népnél, hogy részleges, maga magát illető tapasztalatot, szeretet általánosítani és annak mértékével mérni a nagy egészet, a társadalmat vagy az egész em-beri nemet. De ha ily jelenséget akarnánk találni a mi esetünkben is, és ha azt a mi 'Édenről az egész emberiségre vonatkozólag monda-tik, a sémi fajra akarnók reducálni, feltűnő maradna az, hogy, miért nem akadunk ily traditióra egyéb sémi népeknél is. Sőt el van is-merve, hogy az 'Éden-monda, a mint a héberék által van előadva, nem sémi monda. Ezen elterjedt és igen sok népnél található monda hasonmásait, nagyban és kicsinyben, épen nem-sémi népeknél talál-juk, sőt épen azon formája, a melyben az Ó. T. adja élénk, nagyon mutatja eráni eredetét,*) úgy hogy — a mire természetesen mi rá nem állunk — von Bohlen magát az 'Éden szót írásbeli corruptió-nak nézte ebből: *Érân*, a mire a héber *d* és *r* betűk hasonlósága adott légyen okot. Nevezetes az mindenesetre, hogy az 'Edenre, mint »isten kertjére« (gan elóhím vagy gan Jahve) a héber iroda-lóm azon emlékei közül, melyeknek keletkezési ideje minden kétely fölött bizonyos, csupán csak az *exilumi* próphéták műveiben találunk vonatkozást, t. i. az úgynevezett babylonia Jezsajásnál és Eze-chielnél, míg a régibb próphétáknál, hol 'Éden-kertről van szó, ál-talánosan *ékes mulató kert* (Lustgarten) értetik alatta appellatív értelemben,**) a mint erről más helyütt bővebben szóltam***). Ezen körülményből, hozzátéve még a fentemlített eráni párhuzamokat, az következik, hogy az 'Éden-kert képzetével a héberék igen későn, az exilumban, és pedig a perzsák útján ismerkedhettek csak meg. Ethnographiai adatot tehát a sémiség őshazájára nézve, ebben a mondatban alig lehet találni, és ha lehetne is, a mit azon-

*) Lásd Tuch: *Commentar über die Genesis* 2-dik kiadás (Halle, 1871.) 39—48. lap.

**) Jezsaj. LI. 3. Ezech. XXVIII. 13. Ellenben Jô'ël II. 3.

***) *Der Mythos bei den Hebräern* X. fejezet.

ban nem hiszek, úgy az abból merithető adat nem birhatna vonatkozással másra mint a héberekre, de nem mint Renan akarja az egész sémi faj őshazájára.

A sémiak őshazáját és vándorlásait illető régi felfogás, melyet röviden körvonaloztam, ezeknél fogva nem egyéb hamis generalizációnál, a mennyiben azt, a mi némi jogosultsággal birna a héberekre nézve, átviszi az összes sémiségre. De láttuk és még bővebben látni fogjuk, hogy még magukra a héberekre nézve sem bir jogosultsággal ezen régi felfogás, mely azonban újabb időben, mióta a sémi vándorlás kérdésére helyesebb szempontból kiindulva adnak feleletet, sem szűnt meg hívókra és tudós szószólókra akadni. Megemlítek az újabbak között csak egyet, és ezt különösen azért, mert általa a sémi ősvándorlás kérdése összefüggésbe hozatik más kulturtörténeti jelenségekkel. *Hehn Victor* ugyanis, kinek a kulturnövények és háziállatok vándorlásairól szóló művelődéstörténeti és nyelvészeti szelleműs munkáját a művelt és tudós közönség oly élénk tetszésben részesítette*), az ethnographiai vándorlások kérdésére nézve, mind indogerman, mind sémi téren a régi nézeteket vallja, ámbar egyébként nem kis radicalismussal szokott a szerző az elavult iskolai pedantismus ellen síkra szállni. Az indogermán vándorlás új felfogását mindjárt munkája újabb kiadásához írt előszavában ostromozza. »Régóta tekintették anthropologok és ethnologok az indogermánoknak Ázsiából kiindult vándorlásairól és eredeti egységükről szóló tant bilincsnek, mely az emberfajokkal, a hosszú és rövid koponyákkal, a kő- és bronzkorszakkal való műveleteikben megakasztá szabad mozgásukat. Ekkor történt, hogy Angliában, a különcködés hazájában, egy eredeti főnek eszébe jutott az indogermánok őshazáját Európába áttenni; egy göttingai tanár valami széznél fogva magáévá tette ezen felfedezést; és egy frankfurti szelleműs diletans (— ez alatt Geiger Lázárt érti —) az árja törzs bölcsőjét a Taurus tövére helyezte és a szinképet még tovább festé ki. E szerint Ázsia, e rengeteg világrész, az *officina gentium* lakosságának nagy részét egyik kinyúló tagjából, egy kis, természeti adományokban szegény, az oceánba nyúló félszigetből nyerte volna.«
 . . . . »És mire támaszkodik ezen furcsa gondolat? Egy pár ősz-

*) *Kulturpflanzen und Haustiere in ihrem Übergange aus Asien nach Griechenland und Italien sowie in das übrige Europa.* Historisch-linguistische Skizzen von Victor Hehn. 2-dik kiadás. Berlin, 1874.

szefüggés nélküli könnyű observációra, melyek között egy sem állja ki közelebb megfontolás után a sarat« . . . A sémi vándorlás újabb felfogását *Hehn* nem ostromozza ily satirikus módon ; úgy látszik nem igen vett még róla tudomást, különben nem indulna ki a régi nézetből, mint egy általán elismert és megdönthetetlen alapból. A szőlőtő elterjedését és vándorlásait tárgyalván, így szól: »A szőlőtő sajátképeni hazája, a Kaspi tenger déli határától dél felé fekvő és buja fatenyészés által kitünő vidék, egyszersmind — a mennyire ezt történelmi úton követni lehet — a sémiék őshazájával *vagy egyik fő-ágáival**) volt határos« . . . . . »Ama vidékből a szétágazó sémi törzseket elkísérte a szőlőtő az alsó Euphrateshez és a Délnyugat sivatagjaiba és paradicsomkertjeibe, a hol később látjuk őket letelepedve és a hol azt a sajtáságos művelődést fejlesztették, mely az árja műveltséget megelőzte és az aegyptomi műveltség után következett« . . . . . »Syriából aztán a bortermesztés messze tovább terjedt az úgynevezett Kisázsia felé, a lydusokhoz, phrygusokhoz, mysusokhoz és egyéb kelettől nyugat felé nyomúlt irániakhoz, éjszakra felől aztán a görög felszigetbe talált utat stb.,« míg az indogermánok között közkincsé vált.**) *Hehn* szerint tehát a sémi faj őshazájának és vándorlásának kérdése párhuzamosan indul a szőlőtő őshazájának és vándorlásainak kérdésével.

Ha a nyelvet kérdezzük meg, úgy az első mi élénk tűnik az, hogy a *bor* sémi és indogermán nevei majd csaknem egybevágók. A digammá-s *Foivos* = héber *jajin*, melynek eredeti alakja (a kezdő *j* nem eredeti) *vajn* volt és ugyanezen *vajn*, mely élénken emlékeztet a bor újnémet nevére, így sérületlenül van meg az aethióp nyelvben és elvétve az arabban is, hol azonban a bor rendes neve *chamr*, a mi megegyezik az aram. *chamrâ*-val és a héber *chemer*-rel. A sémiség körében tehát két szócsoport van a bor megjelölésére:

héber	chemer,	jajin
arab	chamr,	vajn
aethióp	—	vajna
aram	chamrâ	—

Az első csoport (*chamr*) etymologice világos, a vörösös színből indul ki ; a másik csoport a legfurfangosabb etymologot is cser-

*) Ezen clausula némileg kiengesztelheti *Hehn*-t az újabb felfogással, a mennyiben ezen őshazát az éjszaksémiekre korlátolná.

**) *Kulturpflanzen* stb. 67. lap.

ben hagyja, és ennél fogva nagy a valószínűség, hogy ezen nevet az indogermánoktól kölcsönözték a sémiektől, mint Renan gondolja, nem pedig hogy a megfordított viszony állana. Mert hiszen az *oīvos*, vinum, Wein-nak kínálkozik alkalmas indogermán etymológiája, melyet Pott helyesen fejtegetett. Ha a jajin szót az indogermánok kölcsönözték volna a sémiektől, honnan van az, hogy eltekintve az aethióptól, a *chamr* csoport *uralkodik* a bor elnevezésében, és a jajin *mellett* található? Az arabokban plane a *vajn* kölcsönzött, secundaris természete tagadhatatlan, mert azon ritka szövegekben, hol előfordul, a *szőlőfürtöt* és nem a bort jelöli, rendesen pedig még ennek megjelölésére sem használtatik, hanem az eredeti sémi *'ināb* (héb. 'ênābh). Különbösen is, ha azt akarnók bizonyítani, hogy az indogermánok a sémiektől kölcsönözték a bortermesztést, nem a bor elnevezéseiből kellene argumentálni, hanem épen a szőlőtő neveiből, ezek pedig a két nyelvcsalád között semmi néven nevezendő összefüggést nem mutatnak fel. Már pedig a *bor* másodlagos szerepet játszik a *szőlőtő* elterjedése mellett, mert ennek létezése még nem tételezi fel amannak ismeretét. Látni való tehát, hogy a jajin szóra nézve az indogermánságnak van az elsőbbsége, és hogy a sémi vándorlás kérdését nem igen lehet pusztán ily etymologiai alapon a szőlőtermesztés történetétől függővé tenni. *)

II.

(Az »*Ibhrīm*«-féle népnév viszonya a sémi vándorlás kérdéséhez. — A népnemek keletkezése a nomád kulturfokon. — *Ibhrīm* nem *átkelő*, hanem *vándorló*. — Nomád residuumok a sémi nyelvekben. — A vérrokonság és a vérboszút jelölő szók. — Vagyoni viszonyokra vonatkozó szók).

Azon feltevés, hogy a sémi vándorlás éjszaktól délre indult, onan támadt, hogy az ótestamentomi elbeszéléseket, melyek a Terach családjának vándorlásairól szólnak, az egész sémiség vándorlásainak

*) Gesenius (Thesaurus 587. lap) szerint a többi sémi dialectus a héberből *kölcsönözte* a *vajn* szót, a mi lehetetlen volna, ha ezen szócsoport a sémi család eredeti birtoka volna. Lehetséges azonban, ha a héberek is csak kölcsön vették.

typusaként tekintették, és hogy azon tulajdonneveket, melyek a bibliai genealogiákban Shem és Terach között említettnek, ethnographiai adatoknak tekintették. Nem akarom itt bővebben fejtegetni azon ótestamentomi helyeknek, melyekre különösen támaszkodnak, és azon tulajdonneveknek, melyeket ethnographiai czélokra felhasználnak, valóságos jelentését. Ez távol vinne e lapok czéljától, melyekben nem lehet feladatom bibliai exegesis-sel foglalkozni.

Egyet azonban még sem hanyagolhatok el, mert szoros összefüggésben van egy nyelvtörténeti jelenséggel, melyet a sémi nyelvészet terén, tudtommal még nem hangsúlyoztak a nyelvbúvárok.

Egy pár rövid megjegyzést fogok, tudniillik, kockáztatni, ezen ethnographiai elnevezésre nézve: 'Ibhrîm, mely a *hébereknek* ethnographiai *) elnevezése a héber okmányokban. Ezen név értelmezése szoros összefüggésben áll ugyanis azon nézettel, melyet a sémi vándorlás tekintetében tápláltak a legújabb időkig.

Tudva van, hogy a biblia felemlíti 'Ébher-t Shêm-nek (a semiták ősapjának) fiát és tőle származtatja egyenes sorban a héberek ősapáit. Ezen 'Ébher-t már régi idők óta »heros eponymos«-félének nézi a rationalista tudomány, oly névnek, mely az 'Ibhrî nomen gentilé-nek (melynek többes száma: 'Ibhrîm) alkalmából utólagosan alakított. De arra nézve is összhangzás uralkodik a tudósok között, hogy ezen 'Ibhrîm magában véve, ezen igei töre megy vissza: 'ābhar, a melynek jelentése: *transire* (különösen *flumen*) és ennél fogva annyit jelent, hogy: *a folyamon átkelők*. Ezen magyarázathból, hogy utólagosan támadt-e azon nézet, hogy a héberek őslakhelye az Euphrates túlsó partján volt, a melyen átkelve *a folyamon átkelők*-nek nevezettek, vagy pedig, hogy a héberek vándorlása az Euphrates túlsó partjáról a folyam innenső részére, a mint egyszer mint ethnographiai tény volt elismerve, támasztotta-e az 'Ibhrîm név ezen traditionalis magyarázatát: már azt nem tudhatjuk. Elég a hozzá, hogy a kérdésben forgó népelnevezés említett értelmezése szoros összefüggésben áll asémi vándorlásról való azon nézettel, hogy ezen vándorlás éjszokról irányult dél felé. Ezért is kellett a héber nép ethnographiai elnevezésébe bele magyarázni az Euphrates folyamot, melynek túlsó partja legyen a héberek őshazája, honnan aztán a sémi vándorlás beálltával délnek indultak Kana'an felé.

*J Azért mondom: ethnographiai elnevezés, mert meg kell különböztetni a *Jisrá'el* (Izráel) névtől, mely nemzeti és vallási elnevezés.

Ha ezen név csakugyan ily ethnographiai reminiscentiának volna a kifejezése, úgy kétségkívül irányadó is volna az általunk e cikkben tárgyalás alá vett ethnographiai kérdés eldöntésében.

Azonban meggyőződésem az, hogy az 'Ibhrim név magyarázása alkalmával egészen más szempontból kell kiindulni. Mielőtt tehát a sémi vándorlást illetőleg a legújabban megpendített helyes nézetet adnám elő, vizsgáljuk meg amaz elnevezést, melynek hamis magyarázása volt főoka azon téves felfogásnak, mely eddig a sémi népvándorlás kérdésére nézve uralkodó volt.

Ismételnem kell itt evégből azt, a mit már más alkalommal*) röviden megpenditettem, azon kérdést tudniillik, hogy melyik kultúrfok az, mely legalkalmasabb a népnevek subjectiv megteremtésére? Milyen művelődési fokon jutnak az emberek oda, hogy egyes különvált csoportjaik népneveket alkossanak a maguk számára? Világos, hogy ez nem történhetik addig, míg az illető csoportban nem fejlődött ki a szoros együvértartozás öntudata, mely öntudat ingerli őket arra, hogy egy közös elnevezést teremtsenek saját megjelölésükre. Ez arra mutat, hogy ily népnevek megteremtésére a *nomád* kultúrfok a legalkalmasabb. A vadász- és halásznépben is fejlődhetik már az egybetartozás tudata, és ez esetben ily népek is teremthetnek már a maguk számára népneveket. De nem mindig van ez így. A vadászat és halászat természetével összefügg az, hogy szűkebb téren nagy embertömegek nem laknak együtt, s hogy foglalkozásuk nem segíti elő, sőt akadályozza a társadalmi élet alakulását és az emberi nemnek a társadalmi tömörülés felé hajló tendenciáját.

A nomád fokon tétetik meg az első lépés ezen tendentia felé. Ekkor lépnek az emberek szorosabb értelemben vett társadalmi összeköttetésbe, legelőször a családi élet alapján, mely az összes nomád kultúr kiinduló pontját, és a társadalom alakulásának, a mennyiben ez ottan a törzsi intézményen alapszik, leglényegesebb alapját képezi. A *törzsalakulás* ténye már nagyban feltételezi az együvértartozás eleven tudatát, és a mennyiben a nomád életmód jellemző sajátossága, t. i. a törzsnek folytonos együttvándorlása, az együvértartozókat közös élmények és közös traditio útján mindig szorosabban és szorosabban fűzi egymáshoz, a nomadismus legelő-

*) *Der Mythos bei den Hebräern* 65—67. lap.

ször fejlesztí a társadalomban a nemzeti és később a népi tudatot, mely később a földművelő kultúrfokon éri el magasabb fejlődését és tökéletesedését.

Ezeknél fogva világos, hogy a népnevek megalkotására a nomád kultúrfokban vannak megadva legelőször az arra való pszichológiai feltételek, és ha ezt igaznak tesszük fel, könnyen megértjük azt is, hogy a régi népnevek nagy része nyelvészeti elemzés után azt a jelentést mutatja fel, hogy: *vándorlók, kóborlók, ide s tova járók-kelek.* A nomád emberek, midőn népneveket teremtettek a maguk számára, ily esetekben azon különbségből indultak ki, mely járókelő életmódjuk között és azon állandó lakhelyekkel bíró népek között, melyeknek országhatárain vonultak el, forog fenn. Még azon vadász népek neveiben is, melyek szintén nagyobb csoportokban éltek vándoréletet, a nyugalmas földművelő népek országain pusztítás és rabolás között vonulván keresztül, gyakran látjuk, hogy ugyanazon mozzanat volt érvényadó a népnév megteremtésében. Innen van tehát az, hogy a népnevek oly nagy serege nyelvünkre lefordítva ezt az értelmet adja: a kóborlók, vándorlók, futkosók. Ez a népnév például *Zulu* = hazátlanok, járók, kelek *); a kená anita őslakosság között ott találjuk a *zûzim* népet; *zûz* annyit jelent, hogy helyről helyre mozogni, *zûzim* tehát = mozgók, vándorlók **); hasonlóképen vagyunk egy másik kená anis népnévvel a *Perizim*-mel ***). *Jornandes* szerint (cap. 6.) a Parthusok neve is ily értelemmel bír: »De nomine vero quod diximus eos Parthos id est fugaces,« persze azon hozzátevéssel, hogy »ita aliquanti etymologiam traxerunt, ut dicerentur Parthi, quia suos refugere parentes« †). Nem igen lehet nyomára jutni a *Jornandes* által, alkalmasint nem minden tényleges alap nélkül, említett etymologia nyitjának, ám- bár *Lassen* és *Pott* eléggé fáradoztak nyelvészeti úton megtalálni alapját *Jornandes* adatának ††). Így pl. *Lassen* a *περάτης* görög szóval akarja összehasonlítani a Parthusok nemzeti nevét. Elég a hozzá; hogy létezik a népnevek egy egész csoportja, mely-

*) Waitz, *Anthropologie der Naturvölker* II. köt. 349. lap.

**) *Clericus* szerint. L. Gesenius, *Thesaurus* 410. lap.

***) Munk-Levy, *Palästina, geographische historische und archaologische Beschreibung dieses Landes* etc. (Leipzig, 1871.) 190. lap.

†) Lásd Cassel, *Magyarische Alterthümer* 286. lap.

††) *Zeitschr. der deutschen morgenländischen Gesellschaft* XIII. k. 412—431.

ben az illető népek, midőn e nevekkel nevezték önmagukat, azt mondják magukról: vándorlók, kóborlók. *Bergmann* *) és *Pott* **) egy egész nagy seregét állították össze az ily népneveknek.

Hogy csakugyan azon ellentét tudatából, mely a vándorló nomádok és az állandó lakhelyeket elfoglaló földművelő népek között létezik, támadtak az ily nevek, azt többféle körülmény erősíti. *Először* is azon tény, hogy némelykor ezen nevek nem magától a nomád néptől indulnak ki, hanem hogy azon állandó lakhelyeket elfoglaló nép, melynek birodalmába vándorolnak be a nomád törzsek, nevezik ezeket *futóknak*, *kószálóknak*; példa erre ezen népnév: *Pút*, mely a Genesisbeli néptáblában Chám fiai között említettetik. *Ebers György* ezen névről világosan kimutatta, hogy aegyptomi név e jelentéssel: *futó* és hogy az Aegyptusbeliek így nevezték az országukba bevándorlott nomádtörzseket, valamint hogy e név phonetikus megjelölése a hieroglyph írásban ezen írásrendszer természetéhez képest a *nyúl* jele által vagyon determinálva, mely sietést, futást jelöl ***). Ezen esetben tehát egy földművelő nép nevezte megkülönböztetés kedvéért a nomádokat *futóknak*. *Másodszor* van adat arra is, hogy ezen ellentét tudata, a mint egyrésről a nomád emberekben ingerül működött arra nézve, hogy magukat vándorlóknak nevezzék, úgy az állandó lakó helyekre telepedett embereket arra ösztönözte, hogy *állandóan lakóknak* nevezzék magukat. Tudva van például, hogy míg az arabs félsziget éjszaki és középső része nagyrészt beduin törzsek által volt régi időben elfoglalva, addig a félsziget déli részén régi idők óta magas fejlődésű kultúrnépek, melyeket rendszeren a Sabaeusok neve alatt szokás összefoglalni, laktak. Ezek *Beni Joktân* vagy *Kahtân*-nak nevezték magukat egy állítólagos ősapa után, ki, mint az ethnographiai genealogiákban oly gyakran fordul elé, szintén a heros eponymicus-ok sorába teendő. A Genesisbeli néptábla (X. fejezet) is Joktân-nak nevezi a déli arabok első őseit †). Úgy gondolom, az öreg *Freytag* nem tévedt, midőn ezen

*) *Les peuples primitifs de la race de Jafète* (Colmar, 1853) 42—53. lap. Nevezetes, hogy a régiek a *Pelasg* népnevet is ebből magyarázták: *πελαγγοί*, gólyák (vándorló madarak). *Strabo* V. 313.

**) *Etymologische Forschungen* II. köt. 527. lap.

***) *Aegypten und die Bücher Moses* I. köt. 70. lap.

†) Sprenger, *Die alte Geographie Arabiens* 50. lap szól azon viszonyról, mely a héber *Joktân* és az arab *Jakzân* között létezik.

népnevet ezen arabs igével *katana* hozza összefüggésbe, mely szó annyit jelent: hogy »*állandó lakó helyet elfoglalni*« *) ellentétben az éjszaki törzsekkel, a folytonos vándorlások között élő beduinokkal. — *Harmadszor*: még modern időben is előfordul, hogy oly népnél, melynek egy része nomád életmódot folytat, míg egy másik része állandó lakó helyekre letelepedve a földművelésnek szentelte magát, az előbbeni rész, azaz a nomád népréteg hasonló módon különbözteti meg magát az utóbbtól, a nem vándorló földművelő résztől. *Blau Otto* egy jeles cikkében, mely az éjszakkéleti Kurdisztán törzseiről szól, azt az adatot közli, hogy ezen kurdok közül a vándor nomádok »*köcser*« azaz *vándorlónak* nevezik magukat, ellentétben az általuk megvetett földművelőktől, kiket *Rá'já*-nak neveznek **).

Az ethnographiai nomenclatúra ugyanezen csoportjába sorolom én az '*Ibhrim* nevet. Az '*ábhar* ige, melyből ezen népnév származik, nem jelent tudniillik csupán csak *átmenést*, vagy mint a traditionális magyarázat a jelen esetben tartja, *folyamon való átkelést* (transire flumen), úgy hogy ezen népnévben az Euphratesen való átkelésre volna szükségképen vonatkozás, hanem '*ábhar* e korlátolt jelentésen túl egyáltalán = *járkálni, járni-kelni, vándorolni*, (országokat) *bejárni*, a mire nézve tömémentelen sok szövegpéldát lehetne felhozni a héber irodalomból; tanulságos az '*ábhar* igére nézve ezen általános jelentés tekintetében annak alkalmazása régi assyr szövegben. Itt a phonetice '*ábhar*-nek megfelelő szó használtatik a napról, mely *ibar-ru-u kib-ra-a-ti* »az országokat bevándorolja« ***). Tehát általán bejárni, bevándorolni nagy világrészeket. Innen jön aztán az '*Ibhrim* népnév is, mely ennél fogva csakis annyi mint a kurd *köcser*, azaz a vándorló nép †) ellentétben az állandó lakó helyeken tartzkodóval.

Az '*Ibhrim* névből tehát semmi bizonyítékot nem lehet deducálni arra nézve, hogy a sémi vándorlás éjszokról indult dél felé. Ezen névben csak a *vándorlás ténye* van kifejezve, nem pedig a vándorlásnak *iránya*, és nem valószínűtlen, hogy ezen elnevezés

*) *Einleitung in das Studium der arabischen Sprache* 19. lap.

**) *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft* XII. k. 589. l.

***) Schrader. *Die Keilschriften und das alte Testament* 64. lap. 20. sor.

†) V. ö. Böttcher. *Ausführliches Lehrbuch der hebräischen Sprache* kiadta Mühlau I. köt. 7. lap, jegyzet.

eredetileg nemcsak a héberekre vonatkozik, hanem a sémieket egy tágabb körére*), mely együttesen *vándorlók*-nak nevezte magát. Azon név, melyet az illető nép a nomád fokon alkotott a maga elnevezésére, megtartatott ugyanezen nép által még azután is, midőn állandóan egy helyre letelepedve, a név már elvesztette reájuk nézve minden jelentőségét, realitását, sőt mondhatnók jogosultságát is. Ez sem kivételes eset. Népvneveknél igen gyakori, hogy a nép megtartja azokat saját megjelölésére még akkor is, ha már régen túl van azon kultúrfokon, mely e névnek lételt adott. Ily nevek is azon »*residua*« vagy »*revivals*« sorába tartoznak, melyeket az újkori kultúrtörténet vezetett be a történelmi szemlélet kategóriái közé. Legjobban látjuk ezt a Philisztaeusok nevénel. E népet a történetben csupán csak mint földművelő kultúrnépet ismerjük, a nomadismusról magának e népnek traditiói sem emlékeznek meg. Pedig be van bizonyítva, hogy e nép neve: *Pelishtim* ezen sémi igeszóval *palash* van összefüggésben, a melyet az aethióp nyelvből ismerünk, és mely annyit jelent *vándorolni***); tehát szintén a nomád népvnevek fenn tárgyalt sorába tartozik. Egy másik példa erre nézve azon népnek neve, mely jelenleg a nyelvészeket és ethnographokat oly nagy mértékben foglalkoztatja: az *akkad* népé. Ezen népnév jelentése: *hegyek között lakók****). Már pedig ugyanazon néven, melyet kétségkívül oly időben választottak, midőn későbbi tartózkodásuktól éjszakra hegyek között laktak, nevezik magukat még akkor is, midőn a babyloniai *völgyben* nagy birodalmat alapítva, királyaik ékiratokkal vésték téglába viselt dolgaiknak azon büszke elbeszélését, melyeknek megfejtése foglalkoztatja most az angol *Smith Györgyöt*, a francia *Lenormant Ferenczet* és a német *Schrader Eberhardot*. A népnév ennél fogva épen és változatlanul maradhat fenn a legkésőbbi időkig, midőn már rég megszűnt amaz összefüggés, mely a név között és azon nép foglalkozása, életmódja és kultúrfoka között létezik, mely ős időben e nevet választotta. A földművelő hébernek megtartották az *Ibhrim* nevet, mely, mint láttuk, lényegileg a nomádok vándor életmódjából nőtt ki.

*) Ewald, *Geschichte des Volkes Israel* I. köt. 410. lap. Fürst, *Geschichte der biblischen Literatur und des jüdisch-kellenischen Schriftthums*. I. kötet (Lipscze, 1867.) 5. lap.

**) Müller I. G. *Die Semiten, Chamiten und Japhetiten* etc. 257. lap.

***) Lenormant, *Études accadiennes* 3. füzet. I. kötet. 72. lap.

Hogy e jelenséget annak egész terjedelmében méltathassuk, foglalkozunk még egy kissé nyelvészeti szempontból a nomadismus dejéből fennmaradt residuumokkal a sémi nyelvcsaládon belül. Azon tünemény, hogy valamely régibb fejletlenebb kultúrfokból a fejlettebb fokra reámaradnak *residuumok* és »*revival*«-ok, melyek vagy minden közvetítés nélkül, de öntudatlanul és minden értelmény nélkül élnek a fejlettebb kultúrfok által megteremtett szokások és intézmények mellett, vagy pedig úgy tartották fenn magukat, hogy maguk ezen régi szokások és intézmények az újabbaknak mértéke szerint vannak átmagyarázva, ezen tüneményt, a mennyiben szokásokra és intézményekre vonatkozik, az újabb kultúrtörténet annak egész terjedelmében tette a történelmi kutatás tárgyává. Különösen *Edward B. Tylor* szentelt ezen tárgynak igen beható tanulmányt *) és *Herbert Spencer* legújában röviden összefoglalta az ethnologiai tapasztalások ebbeli eredményeit **). Kár, hogy Tylor tanulmánya nem veszi eléggé fontolóra a nyelvet, az emberi nemnek praehistoricus kultúrájának ezen legnevezetesebb okmányát. A nyelv tudniillik mint az emberi nemnek minden kultúrtörténeti változáson keresztül a legmakacsabban fennmaradó szellemi birtoka, leginkább alkalmas arra, hogy ily kutatásoknak támasztó pontul szolgáljon. A szokások, példabeszédek, játékok stb., a mint ősidőből átéltek magukat a fejlettebb kultúrába, a képzelődés lehető legerősebb megfeszítésével némelykor csupán csak a kedvező véletlen közreműködése folytán engedik felismerni őseredeti jelentésüket; a nyelv elemzésének megvan a maga matematikai bizonyossággal dolgozó módszere, neki megvannak bizonyító emlékei az irodalomban, melyek segédkezet nyújtanak, ha a nyelvet őstörténeti tanulmányokban kútfőként akarjuk használni. A nyelv gyakran megőrzi a régi szokásoknak és institutióknak emlékét még akkor is, midőn azok az életből és a gyakorlatból rég kivesztek már. Egy eléggé ismeretes példát akarok erre nézve felújítani. A közöttünk szokásos solaris időszámítást, mely napok szerint számít és az időt általában véve solaris szempontokból osztja fel, megelőzte az éjjelek szerinti számítás, melynek központjában volt a hold. A hétnapos *hebdomas* oly institutio, mely a lunaris számítás korszakából átélte magát a

*) *Die Anfänge der Cultur* (német fordítás, Lipcse 1873) I. k. 70—159. l.

***) *Einleitung in das Studium der Sociologie* (német fordítás, Lipcse 1875) I. köt. 132—140. lap.

solaris számítás idejébe. De még ott is, hol tiszta solarismussal van dolgunk, a nyelv megtartotta a holdszámítással összefüggő phraseológiát. Ha mi a 30-napos időrésztől azt mondjuk hogy *hónap* (Monat), akkor tulajdonképpen hazudunk, mert az nem hónap. Ezen terminus technicus tehát nem egyéb mint residuum a lunaris számítás idejéből. *Hunfalvy Pál* úr a magyar-ugor naptári terminológiában számos ily nyelvi residuumot mutatott ki, melyek mind a holdszámításból éltek át magukat a solaris számítás idejébe; ilyen p. o. az ő alapos kimutatása szerint maga e kifejezés is: *szökő év* *). Ily esetekben azonban a residuum ténye nem hat reánk meglepően, mert a holdszámítás emléke még nem fogyott ki annyira az emlékezetből, hogy az ily terminológiában valami nagyon különöst találjunk. De az, hogy napok helyett éjjelek szerint számítottak régi időben az emberek, azt már furcsábbnak találjuk, mert ezen tény tradíciókból már tökéletesen kiveszett. Arabs ember előtt ez kevésbé furcsa dolog, mert ezen számítás nála részben még fennáll, részint pedig irodalmában lépten-nyomon találkozunk vele **). Pedig hát Európa legműveltebb nemzeteinek egyike, az angol, még mai napig is fenntartott egy szót, mely arra mutat, hogy régi ősei szintén nem napok, hanem éjjelek szerint számítottak. Az angol *fortnight* szóra gondolok. »*Fortnightly Review*« oly szemle, mely minden tizennégy éjjel (night) egyszer bocsáttatik közzé. Pedig hát az angol embernek ha »fortnight«-ról szól, esze ágába se jut, hogy éjjelekről beszél és nem napokról. A »fortnight« szó ennél fogva nyelvi residuum azon korszakból, midőn az angolok ősei éjjelek szerint szóltak az időről. Hogy ez nem véletlenség, hanem hogy csakugyan historiai valóságon alapszik, arról tanuskodják *Julius Caesar* és *Tacitus*. Amaz a Gallusokról ezt mondja: »*Spatia omnis temporis non numero dierum sed noctium finiunt; dies natales et mensium et annorum initia sic observant ut noctem dies subsequatur*« ***). Emez a germánokról: »*Non dierum numerum, ut nos, sed noctium computant; sic constituunt, sic conducunt: nox ducere diem videtur*« †). A mit az idézett római történetírók mint hasonló gallo-germán szokást említenek, és a mi Európában azóta tökéletesen idegenné vált, azt residuumként megőrizte ezen angol szó: »*Fortnight*.«

*) *Magyar nyelvőr* I. köt. 26—28. lap.

**) Bővebben *Der Mythos bei den Hebräern* 74—80. lap.

***) *De belle gallico* VI. c. 18.

†) *Germania* cap. XI.

Nézzünk egy pár nyelvi residuumot a sémiség köréből, különösen tekintettel a nomadismusnak és földművelő életnek egymás közti viszonyára, melylyel a népnevekre nézve épen foglalkoztunk.

A héber nyelvben a közel vérrokon egyik régi elnevezése: *she'ér*. Ez a szó jelent ugyan: húst = *bâsar*, s ez utóbbi szó szintén gyakran használtatik a vérronkság megjelölésére, mely nyelvszokásnak megvannak arabs párhuzamai is*); ezen *hús* jelentést, mely a *she'ér*-re nézve különben minden kétely fölött bizonyos, tulajdonítják a legtöbb magyarázók a *she'ér* szónak mindazon esetekben is, midőn a közel vérrokont jelöli. E használatban nem volna semmi feltűnő és valószínűtlen, mert, mondok, a synonym *bâsar* szó épen oly használatban igen gyakori és az arab nyelv is erről *consanguineus* azt mondja körülbelül »*concarneus*«: *lahîm*. De más érv szól az ellen, hogy a *she'ér* szó, midőn vérrokont jelent, tökéletes synonymona legyen a *bâsar* szónak. Találjuk tudniillik ezen *status constructus*-t is »*she'ér besârô*« = vérrokona (Levit. XVIII, 6.). E kifejezés szószerint fordítva annyi volna mint: »az ő húsának húsa« és úgygondolom igen csavart magyarázat az, mely a kérdéses kifejezést úgy érti, hogy »hús az ő húsából« a mint Genesis I. 23-nál, hol Chavvâról Âdâm azt mondja, hogy ő »hús az én húsból« (*bâsar mib-besârî*). Ez esetben a bibliai író nem így szolt volna *she'ér besârô*, hanem »*she'ér mis-she'érô*« vagy »*bâsâr mib-besârô*«. Utána kell tehát néznünk, vajjon nincs-e még más jelentése is a szóban forgó *she'ér* szónak? Igen is van. Jeremiás LI. 35. e szavakat olvassuk: »*châmâsî úshe'érî 'al Bâbhel*.« Nem törődve ezzel a régi magyarázókkal, kik e versbe minden áron bele akarták préselni a *she'ér*-nek »hús-« és »*consanguineus*«-féle jelentését, csak azt idézem az olvasó figyelmébe, hogy e versben a *she'ér* szó a *châmâs* szó mellett úgy van használva, hogy az, ki a héber szólásmód menetében némi jártassággal bír, velem fog tartani, ha azt mondom, hogy e két szónak azonos vagy legalább is rokon jelentéssel kell bírnia. *Châmâs* = violentia, injuria; ennél fogva *she'ér*-nek is ilyfélélet kell jelenteni, szerintem = boszú, harag. Etymologice nem függ össze a *she'ér* = hússal, hanem inkább a *se'ôr* szóval, mely az erjedést jelöli (különösen a kenyérről: fermentum). Mind a két szó *châmâs* és *she'ér* is tulajdonképen: *gerjedelem*; ép oly viszonyban

*) Lásd Gesenius *Thesaurus* 249, 1350. lap.

áll she'êr: se'ôr-hoz mint a *châmês* szó két jelentése; eredetileg a savanyúságot jelöli, de már átvett értelemben is használtatik az igaztalan emberről; csak hogy a se'ôr ily morális értelemben való használata nem fejlődött ki a héberben. Hogy azonban a se'ôr szó első mássalhangzója átváltozott *sh*-é, úgy hogy a she'êr belőle származott, azt látjuk e derivatumból *mish'ereth*: »mactra, vas in quo farina subigitur et fermentatur,« mely daczára a *sh*-nek tagadhatatlanul a se'ôr-ral áll etymologiai összefüggésben.

Úgy gondolom, mindenki belátja ennél fogva, hogy a *she'êr*-nek ezen jelentése mellett: *caro* van egy másik amaz elsővel etymologice össze nem függő jelentése, t. i. *animae fermentatio*, harag, boszú s egyáltalában gerjedelem. Ezen utóbbi jelentéséből kell kiindulnunk, midőn a she'êr szó átvitt jelentését, t. i. »a vérrokon« vesszük szemügyre. És ez alkalommal nem kell igen sokat gondolkodnunk, hogy megértsük, hogy a vérrokon a *boszúdlónak* neveztetik. Hogy ez nem pusztá etymologiai ötlet, arra nézve csak az arabs nyelvre kell utalnom, és azon hangváltozási viszonyra, melyet múlt cikkemben fejtegettem; ezen hangtörvény szerint héb. *sh*-nek megfelel arabs *t*. Ezen arabs szók: *ta'r* = vérboszú (talio), *tá'ir* = a vérboszút álló vérrokon, azonosok a héber *she'êr*-rel, már mint *bozúló, vérrokon*.

Miért bocsátkoztunk ebbe a hozadalmas szófejtegetésbe? Azért, hogy a she'êr szót bemutassuk mint egyik residuumát a nomád jogi institutióknak és felfogásoknak, mely átélte magát azon időkbe, midőn a földművelő állandó lakó helyeken letelepedett társadalom már meghaladta volt azon jogi életnézetet, melyből a szóban forgó kifejezés nőtt ki. A nomád társadalom institutiói, mint tudjuk, a családi életből indulnak ki; az egyes ember nem tartozik még valamely magasabb társadalmi fogalom alá, hanem ő még teljesen a család, a törzs *birtoka*. Ezért ha valamely család tagján gyilkosságot követ el valaki, nem a magasabb társadalom dolga a gyilkost megbüntetni, hanem a család legközelebb álló tagjainak kötelessége a *gyilkoson boszút állani*. Ezen felfogás a magasabb kultúrfejlődés alkalmával több átmeneti fokon megy keresztül, míg a földművelő kultúr, mely a családi institutiót a társadalom magasabb fejlődésének alárendeli, a gyilkos büntetését a *családi jogok* és kötelességek sorából kitorli. Ilyen átmeneti fok a *menhelyek* ('*arê*

miqlát) institutója a kenafami hébereknél*) és a *váltságdíj* (díj) lehetővé tétele az araboknál**). A rideg családi élet fokán, midőn a családi élet absorbeálja az egész társadalmi fogalmat, a közel vérrokonnak vérboszuja engeszteli, bünteti, vagy boszúlja meg a megtörtént gyilkosságot. Ezen felfogás az éjszakamerikai indianusoknál mai napig mérvadó; a legrégebb görög társadalomban sem törődhetett még az állam a gyilkosok büntetésével, mely tökéletesen a hátramaradt rokonok dolga volt***). A rómaiak nemzeti mondájukban tartották fenn annak emlékét, hogy a rokon vérboszuja régi időben náluk is az igazságszolgáltatás egyedüli módja volt gyilkossági esetekben, t. i. azon mondában, melyet Plutarch (Romulus 23, 24). Tatius király halálának alkalmával beszél el; de maga ezen monda a vérboszu megszűnésének is törekedik okát adni†). A héberekre nézve, ez az egy szó *she'ér* egy igen fontos jogrégiségi adat.

A héberok történelmi könyveiben találunk adatot arra, hogy a vérboszu gyakorlati érvényben volt közöttük a királyság első idejében; két adatunk van reá. Sőt egy törvény reáparancsol a vérrokonra e tekintetben, ha a gyilkos gyűlöletből és készakarattal követte el bűntényét ††). De alig tarthatá fenn magát a kultúr magasabb fejlődése és az állandó törvénykezés idejében. Ha semmi hírnök nem volna arról, hogy a rokonok részéről történt vérboszu a héberok között szokásban volt, úgy ez az egy szó *she'ér* = vérrokon történelmi adat volna ezen tényre nézve. A közel rokon nem nevezetethetnék *bosszúállónak*, ha tiszte nem lett volna meggyilkolt vérrokonáért boszút állani. Később, midőn a vérboszu megszűnt a jogi eljárásban, megmaradt a *she'ér* = boszúálló szó a vérrokon elnevezése. — Hogy ez csakugyan tényleges nyelvi átmenet, azt bizonyítja egy jelentésre nézve ezzel közel rokonságban álló szó. *Gó'él had-dám* »a vér megváltója« vagy egyszerűen *Gó'él* »a megváltó« szó szokott használtatni a vérrokonról, mint arról, ki vérboszút áll. A szöveg azon helyein, melyekre éppen a vérboszúra nézve vonatkoztunk, mindig e

*) *Erodus* XI. 3. *Numeri* XXXV. 9—34. *Deuteronomium* IV. 41—44. *Józs.* XX. 1—9.

**j) Kremer, *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen* I. köt.

***j) Lubbock, *Die Entstehung der Civilisation und der Urzustand des Menschengeschlechtes* (német fordítás Passow-tól) Jena, 1875. 392—93. lap.

†) Mommsen, *Römische Geschichte* (5. kiadás) I. k. 151. lap, jegyzet.

††) II. Sám. III. 27; XIV. 7, 11.— Num. XXXV. 19, 21,

kifejezés van használva. De aztán minden vonatkozás nélkül vérboszúra, a *gô'él* = megváltó szó ezen jelentésben használtatik: consanguineus, propinquus (a LXX. vegyesen ἀγγιστεῖων-t és συγγενῆς-t mondanak)*), és *anshê ge'ullâtheikhâ* = a te megváltásod emberei Ezechielnél tökéletesen csak ezen értelemben fordul elő: *propinqui tui***)) e szó mellett *achekhâ* = a te testvéreid.

Így mutatja be nekünk a vérrokon e két héber neve: *she'ér* és *gô'él* a héber régiség büntető jogi intézmények egy fontos fejezetét: a vérrokont mint vérboszúállót. Ez volt a vérrokon kiváló tiszte, különben nem épen erről nevezték volna őt el.

Sok csupán csak a nomád kultúrfoknak megfelelő szó öröklődött át a földművelő életviszonyok korszakába, olyan, mely e birtoklási viszonyokra vonatkozik. Az új kultúrfok ugyan teremtett magának megfelelő szokat is, de a régi foknak megfelelő kifejezéseknek minden nyelvben, de különösen a sémiekek nyelveiben, minthogy a sémiekekben, mint másutt bővebben kimutattam***), sokkal több ragaszkodás mutatkozott és mutatkozik a nomadismus tradíciói irányában mint az árja fajnál, sokkal több a resistentiája, mintsem az új szavakban az érvényrejutás lehetőségéhez megkívántatott erő. Azért, úgy gondolom, hiba, hogy ha p. o. azon körülményből, hogy a sémi nyelvek nem bírnak oly szóval, mely a latin *respublica*-nak tökéletesen megfelel, azt a következtetést vonták, hogy a sémiekekben nincsen meg az államalkotás tendenciája, hogy nincsen nekik politikai arravalóságuk; ezen feltevések ellentmond az egyes sémi népek ó- és középkori története. A dolog abban van, hogy a sémi nyelvek a régi politikai alakulásnak megfelelő kifejezéseket megtartották még akkor is, midőn további fejlődés e téren is tökéletesebb politikai szervezeteket teremtett meg. Így vagyunk a birtokot jelölő kifejezésekkel is, és nevezetes, hogy e tekintetben a héber nyelv egy érdekes párhuzamot tüntet fel a latinnal. Ismeretes, hogy a latin *peculium*, *pecunia*, mely szók *vagyont*, pénzt jelölnek, tulajdonképen a nomád ember birtokára, a *nyájra* (*pecus*) vonatkoznak†). A rómaiak e szóban egyik residuumát bírják a nomád kultúrfoknak, midőn a vagyon csupán csak juhokból állott; a mely szóknak fogalomköre magától

*) Gesenius, *Thesaurus* 254. lap. (sub 3).

**) Ezechiel. XI. 15.

***)) *Der Mythos etc.* 95—106. lap.

†) Müller Miksa *Essays* II. köt. 24. lap.

bővült és általánosabbá lett, midőn a birtok körébe egyéb dolgok is tartoztak mint a juhok. A héber nyelvben megfordítva találjuk ugyanazon viszonyt. E szó *mikne* ebből *káná* = szerezni, tehát szerzemény, a szövegekben csupán csak a nyájakra alkalmaztatik. Megvolt tehát náluk az általános kifejezés = birtok, de minthogy a nomadismus korszakában, midőn az általános szó már megvolt, a birtok juhokból és marhákból állott, a *mikne* szó még a későbbi korszakban is csak e tárgyakat jelöli. Ezen viszony még világosabban mutatja a nomadismus phraseológiájának szívósságát. Míg a latinban a korlátolt értelmű szó a viszonyok változása alkalmával kilép a maga korlátoltságából és alkalmazkodik a fejlődés magasabb fokához, addig a héberben az általános értelmű szó megmarad korlátolva ugyanazon kis körre, mely régente az általános fogalmat egészen fölvette magába, midőn későbbi időkben ama korlátolt kör az általánosnak csak egyik alkatrészévé lett. Épen úgy mint a héberrel vagyunk ezen arab szóval is *ná am* plur. *an am*, a mely szintén általános fogalmat jelöl = javak, Hab und Gut, de a legfejlettebb korszakig korlátolva maradt e jelentésre: cameli et oves, vagy némely lexicographok szerint csupán csak: cameli. (V. ö. a magyar *jószág* népies használatát). Az aramaeus nyelvekben mind a kétféle viszony tűnik élénk, az, mely a latin pecunia és pecus között áll, a korlátolt körnek átvitele az általános fogalomra, és az, melyet a héber-arab nyelv mutat fel, az általánosnak korlátolása egy specialis körre. Egyrésztől a mandaeus *kanjá* szerzemény, birtok, különösen *grexet* jelent úgy mint a héberben az etymologice is azonos *mikne*. Másrésztől pedig ott van a *nikhsin* (chald.), *nekhsin* (syr.) szó, mely általán *ingó birtokot* jelöl, míg etymologiai jelentése szerint e szó csupán csak juhokra vonatkozik. Ezen igéből származik t. i. *nekhas*, mely annyit jelent: *állatot ölni*; *nikhsin* tehát = az ölni való. Hasonlóképen *churfá* = *juh és pénz* *). Mindez nagyon csábit arra, hogy a görög *πρῆμα-τ* *πρῆνω* (ölni)-vel hozzuk összefüggésbe, ha ott nem volna: *πρῆμα, πρῆμα* (szerezni) **).

Ime egy tanulságos szócsoport, mely azt mutatja nekünk,

*) *Codex Nasaraeus id. Norberg* II. köt. 8. lap. 18. sor. Levy, *Chaldäisches Wörterbuch über die Targumim* I. köt. 284. lap. II. köt. 110. lap.

**) Természetesen nagyon túlozzák a régiek, ha még a latin *opes*-ről is azt mondják = oves, az egy *opilio* = juhász végett. (Gesenius *Thesaurus* 1222. lap). Ez ép olyan volna, mintha a magyar *birtok* ot *birtok*-ká val hozná valaki

hogy a nomád cultúrfoknak megfelelő szavak, hogyan és mily szí-
vóssággal öröklődnek át oly időkbé, a melyek viszonyainak ezen
szók tulajdonképen már nem felelnek meg. Még két szorosán ugyan-
ezen rovatba tartozó példát akarok erre nézve idézni az arab nyelv-
ből. A lexicographok e szóra nézve *mulk*, melynek általános jelen-
tése: *birtok* (héber: *miḵne*) azt jegyzik meg, hogy különös jelentése
víz. Van egy példabeszéd: *mâ lahu nukr^{um} valâ mulk^{um} = »nincs
neki se gödre (azaz cisternája) se mulk-ja,«* azaz *vize* mint a com-
mentátorok mondják *). Hogy van az, hogy a *víz* birtoknak nevez-
tetik — épen a mit az ember ingyen kap és a legkevesébbre becsül?
Ezt csupán csak a nomád élet szempontjából értjük meg. A nomád
ember birtokának legfontosabb részei közé tartozik a forrás vagy
a cisterna, mely területén találtatik; ezek képezik vándorlásainak
legnélkülözhetlenebb kellékét, és miattuk támadnak a nomád tör-
zsek között számos hosszadalmas háborúk és veszekedések **). —
Valamint a héber *miḵne* és az arab *nâ am* = birtok a nomád időben
a *juh*-okra specializálódott, épen úgy történt ez a synonym *mulk* szó-
val a cisternákat illetőleg. Még egy későbbi költő, Abû Vagzâ, midőn
egy törzsről azt akarja mondani: *nincs semmi vagyona*, így szól:

»Valam jakun mulkun lil-kaumi janziluhum = nincs mulk
(cisterná)-ja a népnek, a melynél nyugodhatnék« ***).

Még egy példát ezen sorból. Valamint a nomád embernek
minden vagyona »*miḵne*«-je nyájából áll, úgy náluk a *donatio prop-
ter nuptias* szintén ily jószágban fizettetik ki. A völegény a meny-
asszony apjának bizonyos mennyiségű juhot vagy tevét ad mint vé-
teldíjat: *môhar* (héb.) *mahr* (ar.). A *donatio propter nuptias* ép
említett sémi neve mellett találunk még egy másikat. Ez az arabs
ige *sâka* annyit jelent: *propulit, stimulavit, impulit jumentum*, e je-
lentés mellet a lexicographok még egy másikat jegyeznek fel, ezt
tudniillik: *misit praebitve sponsalitiū donum mulieri* †). E két

összeköttetésbe, a mi kétségkívül elég nevetséges volna. *Ops* a római mytholo-
giában is a termékeny föld, tehát tisztán agraris fogalom.

*) *Mejdânt* Arab példabeszédek (Bûlâki kiadás) II. köt. 208. lap.

***) V. ö. Genesis. XXVI.

****) *al-Gauhari Şahâh* s. v. *mlk* (végén):

†) A szótárak azt mondják, hogy ezen esetben a *sâka* az *ila* praepositió-
val járul a főnévhez, találtam azonban egy példát, hol *min* praep. fordul elő:
»*mâ sukta minhâ = mit küldöttél neki nászajándokul*« (a *neki* szó itt nem *ilejhâ*,
hanem *minhâ*).

jelentés közti viszony nem okoz semmi nehézséget, ha a *nomád* vagyoni viszonyok álláspontjára helyezkedünk. — Ha a vagyon csupa *jumentum*-ból áll, akkor a nőnek vételárát csak úgy adhatni meg, ha *propulit jumentum*. E két jelentés tehát ugyanegy és azonos, a második csakis egyik alkalmazása az elsőnek. De tovább kutatva a dolgot, azt találjuk, hogy (és ezt a közönségesen ismert szótárak nem jegyzik fel, én kézirati szótárból ismerem) a sâka igéből képezett egy nomen verbale: *sauk* maga különösen a donatio propter nuptias-t jelöli. *Al-Haravî**) tudniillik a muhammedán tradíciókhoz írt lexicographiai könyvében így szól: »A *muhr* egyik neve *al-sauk*, mert a (beduin) araboknak összes vagyona nyájaikból állott; ha tehát valaki közülök megnősült, tevéket és juhokat hajtott (a mennyasszony házához) mint nászajándékot; ezután (tudniillik ott is, hol a vagyoni viszonyok mások) ezen szó *sauk* (a juhok vagy tevék hajtása) egy értelemben használtatott ezen szóval: *muhr* = nászajándék.« Tehát a nomád életviszonyok alapján fejlődött használata a »*sauk*« szónak megtartatott még akkor is, midőn nászajándékképen más dolgok fordultak elő, mint a juhok, melyeket a mennyasszony háza elé *hajatott* a jövendő férj.

Ilyen természetűek azon *nyelvi residuumok*, melyek a nomadismusból átöröklődnek a fejlettebb kultúrfokon álló életviszonyokba. Ha mindezeket tekintetbe vesszük, nem fogjuk csudálatosnak találni, hogy ilyen nomadicus residuumokat a népnevek között is találunk; ha azt találjuk, hogy oly népnév, mely magában véve annyit mond, hogy a nép, mely azzal jelöli magát *vándornép*, megmarad a földművelő életre való átmenetel és az új életfeltételek s viszonyok megszilárdulása után is. Ilyen név, mint kimutattuk, az »*Ibhrîm*« név is, mely tehát nem szolgálhat adatul arra, hogy azok, kik e névvel nevezték magukat, hajdanában éjszokról jöttek dél felé.

*) A lipcei egyetemi könyvtár kézírata; Cod. Ref. nr. 69. fol. 26. recto »*va-kîla lil-muhri sauk*^{um} li-annâ-l-araba kânât amvâlahum al-mavâshî fakâna-l-ragulu idâ tazsavaga sâka-l-ibila wal-shâ'a muhran lahâ tumma vudî'a-l-sauku maudî'a-l-muhri.«

III.

(A sémiség tartalmának korlátozása újabb írók által. — A Genesisbeli *néptábla* és a semitismus. — Müller J. G. és a semitismus jogosultsága az ethnographiában. — A sémi-indogermán-kopt rokonság a nyelvészetben. — Grill és a héberek vándorlásai s ethnographiai állásuk. — Czáfolat.

A mennyire e cikkben egyelőre negatív céljainknak szolgált, a sémiei ősvándorlásának kérdését összefüggésbe hoztuk az 'Ibhrim szó jelentésével, és azt láttuk, hogy e név mitsem bizonyít a sémi ősvándorlás kérdésének régibb felfogása mellett.

De hát ha már most úgy állna a dolog, hogy a mi a héberekre nézve áll, az nem áll a sémi faj egyéb tagjairól; más szóval: hát ha a héberek nem is tartoznak bele azon ethnographiai osztályba, melyet régóta *séminek* neveznek?

Ezen nézet, mely első hallásra nagyon is paradoxnak hangzik, újabb időben két ízben állítottát egész komolysággal, és azok, kik állították, egy egész nagy tudományos apparatusal törekedtek nézeteiket a bizonyosság színvonalára emelni. Történetek régebben is újabban is kísérletek arra nézve, hogy egyes ilyeneknek ismert sémi népeket kizárjanak ezen faj keretéből. De ezen régibb kísérletek nem birhattak nagy horderővel és kihatással, minthogy mindig oly néptörzseket illettek, melyek habár volt tán az ó-korban nagy művelődéstörténeti szerepük, az utókorra oly kevés vagy épen semmi emléket nem hagytak, hogy a tudomány csupán csak nevükkel számol mint ethnographiai terminussal, és a róluk szóló hypothesisek a kultúrtörténet folyását nem zavarják. Ha pl. *Hitzig* és vele mások, a Philisztäusokat kiküszöbölik a sémiségből, úgy ez mindenestre igen fontos változást idéz elő a tudományban Előázsia ethnologiai viszonyaira nézve. De minthogy e nép nyomtalanul, az irodalomban és művészetben emléket hátra nem hagyva, elveszett, kevésbé zavarja a hovátartczására nézve megváltozott vélemény mind az árja mind a sémi kultúrról való nézeteinket.

Egészen másképp áll a dolog, ha hasonló nézetváltozás egy oly népre vonatkozik, minő a héber. Ha azt mondom, hogy mindaz, mi

a héber nép emlékeiben van előttünk, a héber mondák, a héberek intézményei, vallásuk és vallásos zsoltárai nem sémi, hanem tán indogermán productum, akkor lényeges módosulásnak van alávetve mindaz, mit addig mind a sémi mind pedig az indogermán faj *génie*-jéről gondoltam és igaznak hittem.

Igaz, hogy épen a héberek sémiségére nézve, maga azon okmány, mely alkalmat adott a *sémi* név keletkezésére, kezére játszsza az embernek a kételkedés kiinduló pontját. A hébereket mint sémieket ethnographiai rokonságban hiszszük a kanaanaeusokkal már pedig ezeket a néptábla Genes. X. 6. egészen más kategoriába sorolja a babyloniakkal és Aegyptusbeliekkel együtt. Ha a néptábla ethnographiai tekintély, és ennek mondták azok, kik a *sémi* népek kategoriáját az újabbkori tudományban megteremtették, akkor a héberek egyrésztől és a kanaanaeusok s babyloniaiak másrésztől nem rokon népek, hanem rokonok egyrésztől Kanaan és Aegyptom, másrésztől héberek és 'Élâmiták és Lydusok (árja népek). Ezen körülmény már régóta azon nézetet fejlesztette, hogy ezen úgynevezett néptáblában a héberek rokon- és ellenszenve volt mértékadó a népek ethnographiai csoportosítására nézve. Kanaan és Aegyptom, a héberek elnyomói, így jutottak az apja átka által sújtott Cham ivadékai közé. De mindenesetre ténynek megmarad az, hogy a héberek indogermán népekkel vannak egy kalap alá téve.

Hát ha a héberek csakugyan indogermánok? Egy egész könyvet irt ezen tételnek bebizonyítására Müller J. G. bázeli theologiai tanár, a »Geschichte der amerikanischen Urreligionen« tudós szerzője, miután már a 30-as évek óta több ízben vitatta meg azt kisebb-nagyobb értekezésekben. Müller J. G. ezen kérdésre vonatkozó és az általában divatos felfogástól tökéletesen eltérő thesiseit bőséges okadatolással ujjal összefoglalta egy nagyobb könyvben, melynek címe: »*Die Semiten in ihrem Verhältniss zu Chamiten und Japhetiten*« (Gotha, Besser, 1873). Szerinte az úgynevezett *sémi* nyelvtörzs és a neki megfelelő népfaj nem is létezik; létezik csak *chamita* nyelv és nép, s *japhetita* vagyis árja nyelv és nép. Az, a mit *séminek* neveznek, az nem egyéb, mint chamitizált indogermánság. A héberek indogermánok, kik Kanaanba chamiticus kultúrviszonyok közé jutván, oda hagyták eredeti nyelvüket és felvették Kanaan *chamita* nyelvét, valamint annak előtte felvették azt egyéb indogermán népek.

Nagyban hajtják a vizet Müller malmára azon nyelvészeti kísérletek és hypothesisok, melyek egy pár évtized óta a sémi és indogermán nyelveknek egyrészről, másrészről pedig az afrikai és sémi nyelvek egymáshoz való ősrökonsági viszonyára nézve történetek és kockáztattak. *Benfey*-nak a kopt-sémi nyelvrokonságról írt könyvének eredményei *) előkészíthették könnyen a chámi család nyelvészeti érvényesítését úgy, hogy a héber-arab nyelvcsalád közelebb jut az úgynevezett chamismushoz (*Müller Frigyes* a Novara-expeditióról írt nagy ethnologiai és nyelvészeti munkálatai a chámi családot állandóan megkülönböztetik). Másrészről támogatják ezen különös felfogást azon munkálatok, melyek régibb idő óta a nyelvészet terén a sémiség és indogermánság egységének kimutatásával foglalkoznak. Tudva van, hogy eltekintve egészen oly embereknek mint Raumernek, Benloewnek s más dilettansoknak, nyelvészkedő phantasiájától, *Fürst* és *Delitzsch Ferencz* voltak azok, kik újabb időben (1835 óta) akarták a sémi-indogermán nyelvrokonságot tudományos alpra fektetni, egy Gesenius és Ewalddal ellentétbe helyezkedő iskola vagy módszer megalapítása által, melyet ők »analytico-historica«-nak kereszteltek el. Sok hívőre nem akadt ezen módszer, iskolát sem alapíthatott, és azt a kevés külső eredményt a mit felmutatott, Renan éles és találó kritikája, melyet az ide tartozó munkálatok értékéről mondott el, úgyszólván tökéletesen megsemmisítette **). De mindazonáltal hátrahagyott a tudományban némi tendenciát, mely a sémi és indogermán nyelvek rokonsága iránt előszeretettel bir, elősegítve még némely tudósok gyengéje által a *monogenismus* iránt, mely hypothesis mindenestül nyelvészeti támaszokra szorul; úgyhogy még a legutolsó időben is kevés elitélője találkozott a fiatalabb *Delitzsch Frigyesnek*, ki az apja által negyedfél évtized óta cserben hagyott hypothesis újból felelesztette, és, mint gondolja, tudományos alpra fektette ***).

*) *Ueber das Verhältniss der aegyptischen Sprache zum semitischen Sprachstamm.* Leipzig, 1844.

***) Ezen egész irány, mely annak idejében oly nagy irodalmi lármát csapott, és mely képes volt még legújában Fürst héber szótárában állandósításra szert tenni, a francia tudós által igen szellemesen van jellemezve és megczáfolva a *Histoire générale*-ban 444—473. lapon.

***) *Studien über indogermanisch-semitische Wurzelverwandschaft.* Leipzig, 1873.

Ily körülmények között *Müller J. G.* állításai mind az indogermánság mind pedig a chamitismus részéről elég indirect támogatóra akad és ha még hozzávesszük *Bunsen Ernő* könyvét »a valóságok *egységéről*« (1870), azt mondhatjuk, hogy bizony vigyázzon magára a sémiség, hogy egy szép nappal ki ne lyukadjon a feneké és egész hig tartalma át ne folyjék az indogermanismusba.

Ha az, a mit sémi fajnak szoktunk nevezni, nem egyéb egy nagy semminél, egy több százados álmoképnek, melynek *Müller J. G.* érvei előtt szét kell oszolnia, úgy természetesen a *sémi ősvándorlás* kérdése nem tudományos kérdés. A mi nem volt, az természetesen nem is vándorolt. Sőt ezen problema egy mellékes cikelyét fogná képezni az indogermán vándorlásnak. A kérdés tehát úgy fog *Müllerék* szerint formuláztatni: 1) Az egyes sémiekek nevezett népek hol és mikor, mily indokok által váltak el a közös indogermán rokonoktól, 2) hol, mikor és mi által egyesültek a chamitákkal, 3) hogyan vitták azt a cultúrtörténeti harczt, melyben az indogermán elem szőröstül bőröstül hátrált a chamismus elől?

Ha *Müllertől* e kérdésekre biztos feleletre várunk, úgy hiába várunk. A lerontás negatív munkáját nem váltja fel oly positiv alapvetés, mely a sémieket legalább is oly biztosan helyezné el, a mint elhelyezve voltak azon nézet segítségével, melyet *M.* állítólagos tarthatlansága miatt felfogat. Annak a mit *Müller chamitisált japhetismus*-nak nevez, nem lehet semmi nyomát feltalálni a chamitisálás beállta előtt; sem a kanaaniakat, sem a hébereket, sem az arabokat, sem az aramaeusokat nem találom másként, mint sémi (vagy *M.* szerint chámi) cultúrájukkal és nyelvükkel; indogermánoknak, japheti őskörülményeiknek hiába keresem *történeti* adatát, vagy akár *őstörténeti* (praehistoricus) nyomát. De látom, hogy — legalább héberek és assyrok — történelmi lételük legelső fokán már *sémi nyelven* alkotják mythosaikat, ennélfogva nyelvük is mindjárt kezdettől fogva sémi volt, szellemi életüknek tehát legelső fokát mint *sémiek* töltötték el. Ez tagadhatatlan. Indogermánságuk számára tehát nem maradna fenn egyéb mint azon talányos korszak, melyben az egyes fajok még nem teremtették volt meg nyelvüket és mythologiáik első, a nyelvalkotással párhuzamos elemeit. Mióta nyelvet és mythost képeztek, ezeket mint sémieket képezték. In ultima analysi tehát *Müllerék* hypothesis körülbelül a prótoplasma közelébe vezet vissza, vagy legfeljebb azon időre, midőn még a specialis *emberi*

(azaz szellemi) élet még nem volt kifejlődve, midőn sem nyelvről sem pedig szellemi tevékenységről egyáltalán nem szólhatunk. Itt természetesen nincsen se nyelvészetnek, se ethnographiának semmi beleszólása. Míg tehát a *sémi nyelvyaggal és nyelvakkal összefüggő sémi mythos létele* nincsen megczáfolva, addig bátran beszélhetünk *sémiségről* is mind a nyelvészetben mind az ethnographiában. Ez utóbbira nézve pedig előbbi czikkeimre utalom a nyájas olvasót.

De azóta megint egyet fordult a világ, és pedig igen nagyot. A sémi faj ezúttal ugyan békében élvezheti lételének örömét, de a héber nép odatartozósága 1875-ben ismét érezhető megrázatáson kényszerült keresztül menni. Azt mondtam épen, hogy míg sémi nyelvvél összefüggő sémi mythos létele nincsen megczáfolva, addig a sémiség specíficus létezése szerepelhet a tudományban. De épen ez, a mit meg nem czáfolhatónak tettem fel, bizony megbirkózni kényszerül Müller J. G. nézetének egyik hajtásával. *Grill Gyula**), württembergi sanskritista és theologus megengedi ugyan, hogy a héber népnek ajkán megfordultak ősrégi mythoszok, egészen homogenek az indogermán mythoszokkal, tehát solaris természetűek, valódi ősmithoszok, de ezen mythoszok távrolról sem nevezhetők sémieknak, hanem indogermán eredetűek azok. Nem csatlakozik Grill azokhoz, kik, mint még *Sepp* legújabban, az indogermánoktól való kölcsönzéseket tételeznek fel a sémieknél és különösen a héberek részéről; de a hébernek maguk eredetileg nem sémieknél, hanem árja emberek.

»A héber ősnép valamikor (irgendeinmal) elhagyta indogermán hazáját és egy idegen nyelv- és kultúrterületbe való bevándorlása alkalmával sanskrit anyanyelvét felcserélte egy sémi nyelvjárással, az úgynevezett *héberrel*, és pedig úgy, hogy szívós nemzeti jelleme és szellemi túlnyomósága folytán régi vallását és kultusát kegyeletesen megőrzé, és e célra azon neveket, melyekbe mythologiai szentségei (mythische Heiligthümer!) foglalva, valának a

*) *Die Erzwüer der Menschheit. Ein Beitrag zur Grundlegung einer hebräischen Alterthumswissenschaft. Erste Abtheilung: Zur Methode der urgeschichtlichen Forschung; die ersten Menschen.* (Leipzig, 1875).

»felvett nyelvre átmódosítá (transformirte).« »A hébereknek eredetükre való egészen határozatlan sötét visszaemlékezése, mely semmiképen magába nem zárja biztos tudatát a régi időben bekövetkezett nyelvcsereinek, arra mutat, hogy Palaestinába való bevándorlása aránylag igen régi időben következett legyen be. »Azonkívül mindezekből az következik, hogy a népnek bevándorlása idejekor egy igen primitív *külső* kultúrfokon kellett állania: »ha meg lett volna már akkor írása és kiképezett papsága, egységesen szervezett papi intézménye, akkor elvárható volna, hogy sanskrit anyanyelvét legalább mint szent nyelvet megtartotta volna« . . . »Másrésről az ó-testamentom átmódosított mythoszi eszmeköre valószínűvé teszi, hogy a hébereknek sanskrit-árja környezetüktől való elválása csak akkor mehetett végbe, midőn már megvoltak a véda legrégibb énekei, valószínűleg a tulajdonképeni vedicus idő későbbi fejlésekor, midőn a Brahma-irodalom terjedelmesebb mythoszai és legendái kezdtek képződni.« (86. lap. g. h. i.).

Itt már biztosabb alapon állunk a vándorlás tekintetében mint Müllernél. Midőn Grill a sémi fajt csakis és kizárólag a héberekől fosztja meg az indogermánság javára, meghagyván szokott keretükben a többi sémi népeket és erélyesen protestálván azon nagy és általános terjedelem ellen, melylyel M. az egész sémi fajt elsöpri az élők sorából, könnyebbé teszi állását a vándorlási kérdés tekintetében. A héberek még együtt vándoroltak a sanskritokkal, midőn a legrégibb vedicus alkatrészek keletkeztek, tehát még akkor is, midőn a sajátképeni árja-korszak már be volt fejezve és megkezdődött az *ind* kultúrfok. Az erániak ennél fogva, legalább így következnek a dolog Grill okoskodásaiból, sokkal előbb váltak el az indusoktól, mint az úgynevezett héberek; nem is volna tehát feltehető, hogy ezen őskorból támadó egybevagóság találtassék a héber és a *specificus* eráni régiség kultúrja és mondai emlékei között. És mégis, ha megnézzük Grill fejezetét az Édenről és a bünesés mondairól, azt látjuk, hogy a héberek árjaságát alig tudja e tekintetben másképen kisütni, mint az által, hogy egyfolyton az eráni irodalomból (nem is mindig a legrégibből) hordja elő a párhuzamokat (203—219). Mindig ott van a Yast és Vendidad! Persze, ha ezen megegyezéseket csupa későbbkori (babyloni fogságban történt) kölcsönzésnek nézzük, megértjük a párhuzamok kultúrtörténeti ér-

tékét. De ha mindez a héberek árjasága mellett bizonyító ősbirtok, akkor az úgynevezett héberek elválása a közös árja törzstől igen késő időben mehetett végbe, és minthogy szellemi birtokukban csakisannyi a *specificus ind* mint a *specificus eráni*, az ember nem tudja, hogyan vándorolhattak mind a két néppel együtt, midőn ezen népek a maguk részéről már régóta éltek saját *egyéni* életüket, kiki a maga módja szerint fejlődve! Már e pont magában véve mutatja, mily óriási mód vaczog a Grill úr felfogása a hébereknek a közös árjaságtól való elpártolása tekintetében, és azért is említettem e pontot mindjárt első sorban, hogy megmutassam, hogy G. elmékedésének fonalán az ember nem igazodhatik el a vándorlási kérdésre nézve. De tegyük fel, hogy a héberek csakugyan egy árja ösközösgéből váltak el. Hogyan képzeljük el ezen elválást a nyelvre nézve? Grill azt mondja, hogy: »egy idegen nyelv- és kultúrterületre vándoroltak« és ott »sanskrit anyanyelvüket felcserélték az »úgynevezett héberrel.« Nem tartozunk *Wiseman* bibornok hiveihez, ki azt mondja, hogy nem mutatható fel egyáltalában véve példa arra, hogy népek felcserélték volna nyelvüket egy másikkal. A ki csak egy kissé jártas a nyelvek sorsa körül a közép- és új-korban, az tudja, hogy nyelvcserek nagy számmal előfordultak. Előfordultak Chinában, előfordultak Frankhonban, előfordultak Syriában, Éjszaka-afrikában, Aegyptomban és még számtalan helyen, hol az arab nyelv kiszorította a meghódított őslakosság nyelvét; előfordultak Amerikában, hol az ősnelvek helyén a spanyol és angol nyelv virul; mai napig is tapasztalhatók Afrikában, hol az arab nyelv napról napra több tért hódít el az afrikai nyelvektől?*) Hogyan szólhatnánk holt nyelvekről, ha nyelvcsere nem fordulna elő? Kihalhat-e egy nyelv a nélkül, hogy át ne adná uralmát egy másiknak, mely helyét elfoglalja?

De tekintetbe kell vennünk azt is, hogy a historiai tapasztalat szerint, mily körülmények között megy végbe az, hogy egy nemzet saját régi anyanyelvét felcseréli egy másikkal?

A nyelvcsere nem lehet szeszély vagy divat következménye: hanem mindig, kivétel nélkül, kultúrtörténeti kényszerűség eredménye az. Ha valamely alsóbb műveltségű nép érintkezésbe jön egy oly

*) V. ö. Müller J. G. *Die Semiten in ihrem Verhältniss zu Chamiten und Japhetiten* 103. lap. Whitney Jolly, *Die Sprachwissenschaft* 252—3 lap.

néppel, mely fölötté szellemi túlsúlylyal bír, akkor a szellemileg gyengébb nép nem bírja kiállani az erősebbel a versenyt, és a szellemi létközdelemben bukik, elveszti azon szellemi sajátlagosságait, melyek individualitását tényezik és kényszerül beleolvadni a szellemi tekintetben túlsúlylyal bíró nép individualitásába. Így cseréli fel valamely nép intézményeit, vallását, nyelvét és minden szellemi birtokát. Nem szükséges ezt bővebben illusztrálnom példákkal. Mindenütt, hol nyelvcserek fordultak elő, ez a szellemi létharczban való bukás következménye volt. Azért hangsúlyoztam a *szellemi* túlsúlyt, mert ez tökéletesen független az anyagi vagy politikai túlsúlytól. *Hódító* népek, midőn nem bírtak versenyezni a *hódolók* szellemi túlsúlyával, daczára annak, hogy politikailag alávetették ezeket, kényszerültek szellemileg nekik hódolni. A legismertebb erre nézve a germánok példája, kik a rómaiakká vált (a római hódítók szellemi túlsúlyuk következtében romanizálták őket) galliaiakat nem voltak képesek germanizálni, sőt épen ellenkezőleg a hódító és anyagi túlsúlyt gyakorló germánok felcserélték anyanyelvüket és intézményeiket, kényszerültek elhanyagolni ezeket és felvenni a leigázott bennlakók szellemi birtokát. Példa erre még a hyksosok sorsa a Deltában, a hódító hébereké Kanaanban stb. *)

Nyelvcserek ennél fogva mindig ezen hajthatatlan történelmi törvény következtében állnak be. Alkalmazzuk e törvényt Grill fel fogására.

Grill szerint a sanskrit törzs azon része, mely később a héber nép neve alatt ismeretes, találkozott egy sémi néppel és felcserélte ennek nyelvével a maga régi anyanyelvét. Ez a *priori* nem lehetetlen. De ha lehetséges, csakis úgy lehető, ha azon sémi nép, melynek nyelvét felvette az a bizonyos sanskrit-héber nép, szellemi túlsúlylyal léphetett fel a sanskrit bevándorlók ellenében? Fellepett-e ilyennel? Grill, úgy látszik, ezt nem teszi fel, sőt kétséget nem szenvedő módon kimondja hogy: »szívós nemzeti jelleme és *szellemi túlnyomósága*« volt a bevándorló sanskritoknak a sémiék ellenében. Hallott-e az ember ilyent életében? Ha szívós volt nemzeti jelleme, és túlnyomó szelleme, mi a manóba hagyhatott fel azzal, a mi a nemzeti jellem szívóságának legeslegelső jele, a nemzeti nyelvvel?

*) Lásd czikkemet: *A vallási eszme fejlődése a régi hébereknél.* (Zsidó évkönyv, szerkeszti Kiss József, 1875. 35—38. lap).

És ha szellemileg túlyomó volt, akkor épen ellenkezőleg annak kellett volna beállani, hogy a sémiei, kikkel a sanskrit nép bevándorló ága találkozott, feleseréljék nyelvüket a sanskrittal! Grill felfogása ennél fogva nem állja ki a sarat a történetbölcsészeti komoly kritika előtt.

De szüksége van Grillnek ezen szellemi túlyomóságra és a nemzeti jellem szívóságára; mert csak segítségével magyarázhatja meg azon jelenséget, hogy a nyelvileg semitizált sanskritok »régii vallásukat és kultusukat kegyeletesen megőrizék, és e célra azon neveket, melyekbe »mythische Heiligthümer«-jeik foglalva valának, a felvett nyelvben átmódosíták.« Eltekintve attól, hogy a szellemi túlsúly így soha sem nyilvánul, hogy eredeti vallási intézmények és vallásos mondatok megőriztetnek, de új szabásban átídomítva, egyáltalán véve sületlen felfogás az, mely a mythosz életét el tudja választani a nyelv életétől. Már több ízben szólottam e témáról, és az olvasó könnyen belátja, hogy G. tisztán mechanice képzei a kultúr fejlődését, és minduntalan ellenkezésbe jő a művelődés *organicus* törvényeivel. De főérvelése arra támaszkodik, és ebből áll könyvének túlyomó része, melyben methodusát állapítja meg, hogy a héber mondatokban és a vallásban előforduló tulajdonnevek csakis a sanskritból magyarázhatók meg. *Aharôn*, szerinte *atharvân*, *Jehôshâ'a* Djoçvan = *Διοζυωv*, *isten kutyája*, *Chavvâh* kshâma stb. *Pinechâs* Pinagas, *Jiftâch* ibhadâç, *Nôach* nâvaka stb. Ezen eredeti sanskrit formákat a semitizált sanskritok, vagyis a héberek bizonyos transformációtörvények szerint ilyen héberes alakba öntötték G. úr véleménye szerint. Axioma tudniillik G. úr előtt, hogy mindezen tulajdonnevek erők erejével sem magyarázhatók meg sémi etymologia szerint és reátuk mált transformációs magyarázatairól azt hiszi, hogy bizonyos értelmét közvetítik az illető szóknak. Már pedig ez önámítás. A héber mythoszi nevek legnagyobb része (egy pár *crux interpretum* kivételével) minden erőltetés nélkül magyarázhatók a sémi szótárból. Az igaz, hogy Grill úr épen a »*cruxokat*« választotta ki példakül, de ezek között is p. *Pinechâs* — mely különben aligha mythoszi név — rég meg van magyarázva *Lauth* által az aegyptomi nyelvből, egy másik részük pedig világos sémi etymológiával bir p. *Jiftâch* (a megnyitó), *Nôach* (a nyugvás), *Jehôshûca* (Jahve a segítség, szintén nem mythoszi név). *Chavvâ* (a körben forgó t. i. a nap), *Ádám* (a vörös) stb. egészen eltekintve

azon biztos sémi nevektől, melyeket Grill úr nem talált czélszerűnek felemlíteni, mint *Abhrâm* (a magas atya), *Jischáék* (a nevető), *Jackôbh* (a következő), *Ráchél* (a bárány), *Léá* és *Delilá* (a bágyadt), *Ashér* nön. *Áshérá* (a menő), *Lábhân* nön. *Lebhâná* (a fehér), *Zehûlûn* (a gömbölyű), *Naftáli* (a göndörhaju), *Jôséf* (a szaporító), *Shimshôn* (a nap) stb. stb., tehát a héber mythosz sajátképeni főalakjait. Hogy mily egyszerű ezen mythoszi neveknek értelmezése sémi alapon, azt az olvasó eddigi czikkeimből megérthette.

Ily ingadozó alapon állanak azon törekvések, melyek a sémi-ség létezése vagy integritása ellen léptek fel újabb időben *Müller J. G.* és *Grill* részéről. Úgy gondolom azon vázlatos czáfolat is, mely által ezen hypothesiseket a föntebbiekben visszautasítani megkísértettem, eléggé meggyőzik az olvasót arról, hogy jogunk van a sémiék ősvándorlását az indogermánokétól elkülönítve szemlélni.

Lássunk tehát feladatunk utolsó részéhez. Lehet-e fentartani a sémi vándorlásra nézve azt a felfogást, melyet az első fejezetben körvonaloztam, és ha nem, milyen irányt kell a sémi ősvándorlás számára kijelölnünk?

IV.

(Az indogermán és sémi vándorlásra nézve megváltozott újkori nézetek. — Arábia a sémiék őshazája. — *Sayce*. — *Sprenger*. *Schrader*. — Arábia földrajzi dispositiója és ethnográphiái hagyományai. — Sémi *ösnyelv*. — A sémi nyelvek viszonya egymáshoz és az arab nyelv é a többihez. — Kétféle fejlés. — Újabb vándorlások éjszakkeletről nyugat felé. — Mythologiai és vallástörténeti bizonyítékok. — Sémi ősvallás. — *Müller* Miksa és *Wild* a fajok ősvallásairól. — A sémi istennevek fokkonkinti fejlődése a sémi népek szétágazása után. — Mi marad meg közös istennévnek? — Vallásritusok fejlődése a szétágazás után. — Az imádkozás ritusa a sémi népeknél. — Az új felfogás viszonya a traditióhoz).

Nevezetes dolog, hogy midőn az utolsó évtizedben, a sémi és indogermán ősvándorlásokat illető nézetek mindkét fajra nézve lényeges módosulásnak indultak, ezen módosulás épen megfordított vándorlási irányt tűz ki számukra.

»Az indogermán fajra nézve régebben azon nézet uralkodott, hogy őslakhelye az Oxus és Jexartes folyamok forrásterületén, a Pamir fensíkon keresendő, valószínűleg azért, mert ezen pont legközelebb fekszik az erániak és indusok, az indogermán fajnak legkeletibb elágazásainak lakhelyeihez és mert be van bizonyítva, hogy ezek éjszaknyugat és éjszakeletfelől vándoroltak be későbbi lakhelyeikbe. Legújabb időben azonban eltértek ezen nézettől, és csupán nyelvészeti úton kimutatták, hogy az indogermánok közös nyelvkincse nem mutatja fel semmi nyomát annak, hogy Ázsia flórája és faunájával közösen ismerkedtek volna meg, de hogy azon fanemek, melyek valamennyi indogermán nyelvekben közös elnevezéssel bírnak, p. o. a nyírfa, a bikkfa és a tölgyfa, az indogermánok számára inkább keleti Európában kerestetik az őshazát, mint Középázsiaiban. Több tudós ennél fogva az indogermánok őshazáját azaz azon pontot, hol legutószor éltek együtt osztatlan egységben, a litván-orosz síkban, sőt még innen is nyugatibb irányban keresi«*). Ezen utóbbi nézetet képviseli különösen *Geiger* Lázár, kihez újabb időben még *Jolly* is csatlakozott, kik egyenesen Németországot mondják az indogermánság őshazájának**). Míg tehát az indogermánok vándorlásaira nézve a tudósok felfogása annyiban változott, hogy nem délről éjszaki irányban, hanem éjszaki vidékről dél felé képzelik az indogermán faj elágazását, addig a sémiségre nézve épen megfordítva áll a dolog. E cikkünk első fejezetében azt láttuk, hogy rendszeren éjszakibb vidéken képzelik a sémiekek őshazáját, honnan déli irányban ágaztak szét. Mai nap, és pedig, úgy gondolom, teljes joggal, egy új nézet kezd lábra kapni, mely a sémiekek legdélibb területét tartja őshazájának, honnan éjszak felé ágaztak szét. Tudtommal *Sprenger Alajos* volt a legelső tudós, ki Arábiát említi mint a sémiekek őshazáját: »A bibliai archaeologok« úgymond***) »megkísérlették a zsidóknak és egyáltalában a sémiekeknek őshazáját kimutatni, és kutatásaik azon eredményhez vezettek, hogy a sémiekek a kurd hegységekből szállottak le Mesopotámiába. Könnyebben hihe-

*) Müller Frigyes, *Allgemeine Ethnographie* 69. lap.

***) *Geiger L. Vorträge über die Entwicklungsgeschichte der Menschheit* Jolly, *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* 1874.

****) *Das Leben und die Lehre des Mohammad* nach bisher grösstentheils unbenutzter Quellen bearbeitet von *Alois Sprenger* (Berlin, 1861.) I. kötet 241—243. lap.

tem el, hogy a delphin az alpesek magaslatából és a zerge a tenger mélységéből származik, mintsem a sivatagok lakóiban hegyi népet lássak. Ezen urak elfeledik, hogy az okmányok, melyekre etymologiai finomságaikat támasztják, újdonság újak viszonyban az emberi nem korával és azon területeken való szétágazásukkal.« A régi nézet ellenében ennél fogva Sprenger Arabiának azon részét jelöli ki mint a sémek őshazáját, mely *Nuf* -nek és *Negd*-nek neveztetik és e részek geographiai határozottságaiból következteti azt, hogy itt lehetett a sémieket tekintve az *officina gentium*. Sprenger ezen nevezetes helyen oly világosan mond ellen a régi nézetnek és oly határozottan formulázza a maga új nézetét, hogy valóságos csodálkozást gerjeszt az emberben azon körülmény, hogy azok, kik a sémi őshaza-kérdést újra szellőztették Sprenger e helyére nem is vonatkoznak. Újabb időben legelőször találkozunk ismét ezen nézet világos formulázásával 1872-ben *Sayce* angol assyriologusnál*): »*The original home of the Semitic people was apparently Arabia,* »whence the northern branch moved into Palaestina, and then into »Mesopotamia and Assyria.« Legújabbán pedig ismét *Sprenger***)) lépett elő a következő ethnographiai shemával a sémiekre nézve: »*Alle Semiten sind nach meiner Überzeugung abgelagerte Araber.* »Sie lagerten sich Schichte auf Schichte und wer weiss die wie viele »Schichte zum Beispiel die Kanaaniter, welche wir zu Anfang der »Geschichte wahrnehmen, waren. *Die Centralaraber*, namentlich »die Bewohner Jamâmâ's und des Schammârgebietes mit Einschluss »des Nagd *scheinen*, vermöge ihrer geographischen Lage, *den Beruf* »*gehabt zu haben* Mesopotamien, und bisweilen auch das bestrittene »Terrain von Babylon zu befruchten, die Südaraber hingegen »Syrien.«

Ezen ethnographiai tételét Sprenger az *islam történetéből* vett példákkal bizonyítja. Az islam első idejében találjuk Mesopotamiában a Moðar és Rabí'â (középarábiai) törzsek lakhelyeit; Syriában ellenben a muhammedán hódítás után a délarab törzsek telepedtek meg. Ba'lbek himjár városnak neveztetik, délarabiai helynevek Syriában nagy számmal ismétlődnek. *Sâr* (Tyrus) helynév 'Omân tengerpartján is előfordúl és 'Omân maga kevésbé vál-

*) *An Assyrian grammar for comparative purposes* (London, 1872) 3. lap.

***) *Die alte Geographie Arabiens als Grundlage der Entwicklungsgeschichte des Semitismus* (Bern, 1875) 293—296. lap.

tozott kiejtéssel mint 'Ammán találta Palaestinában, a délarab Hamidá-nak megfelel Himš (Emessa) Syriában, a délarab 'Akk-ot 'Akkâ képviseli Syriában stb. Nem lehet ugyan nagy fontosságot tulajdonítani ezen helyneveknek, mert, mint mindenki látja, a meg-egyezés nem egészen feltétlen és csak etymologiai úton kombinálható; de mindenestre fölötte érdekes és fontos ethnographiai tény az, a mit Sprenger itt hangsúlyoz. Valjon feljogosít-e azonban arra, hogy a sémieket természetere nézve abból oly fontos következményt vonjunk, hogy az összes sémi faj nem egyéb mint »*abgelagerte Araber*«? Hiszen Sp. összes argumentációja a középkori, islamutáni idők ethnographiai viszonyaiból van merítve. Az islam utáni időket jellemzi a sémiség *absorptiója* az arab nép javára. Syriában és Mesopotamiában az arab kultúr megsemmisíti a régi sémi népeknek assyr és nabatäus maradványait és tökéletesen arabizálja azokat. A sémi ethnographia itt éri el úgyszólván végpontját. Lehet-e ezen állapotokat mint a sémi ethnographia alapvetésének kiinduló pontját tekinteni? Másrészről bármennyire megfelelő is a Sprenger által felhozott ethnographiai tényállás annak, hogy Syriában Dél-arabia, Mesopotamiában Középarabia telepítvényterülete volt, kénytelenek vagyunk hangsúlyozni, hogy a muhammedán történelem — és ezt mindenestre tekintetbe kell venni, midőn Sprenger is muhammedán időből veszi ethnographiai adatait — egészen másra tanít. Középarab és délarab törzsek közti versenyharcz, mint az islam első történeteiből ismeretes, kersztülvonúl az egész 'ommajad korszakon és pedig nemcsak magában az arab állam bölcsőjében, tudniillik az arab félszigeten, játszik előkelő szerepet, hanem Syriában és Mesopotamiában, később Középázsziában és Spanyolországban. A muhammedán trónvillongások és polgárháborúk mögött mindig az éjszaki és déli törzsek versengése lappang mint indító ok. Már ebből is láthatni, hogy még Középázsziában is találkozunk mindkétféle arabssággal. Mindenütt a törzsgenealogiai traditióból kölcsönzött elnevezések által különböztetik meg egymást. Khorásánban a déli arabok *Azdítáknak*, az éjszakiak *Temimítáknak* nevezetnek, Syriában amazok *Kelbiták*, emezek *Ķaisiták* neve alatt szerepelnek. Daczára tehát annak, hogy egészben véve áll az, hogy a Kelbiták Abū Bekr és 'Omar alatt különösen Syriába vándoroltak, a Ķaisiták pedig 'Irákot foglalták el, mind a mellett mindkétféle arabssággal találkozunk vegyest mindkét provinciában, sőt a politi-

A M. TUD. AKADÉMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

Kaphatók a m. t. Akadémia könyvkiadó-hivatalában Budapesten (Akadémia bérháza) s minden hazai könyvvárusnál:

- NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK.** Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál. I—X. kötet. 30 füzetben. 1862—1873. (8-adrét 300 iv). Ára egy 10 kötetből álló teljes példánynak 12 forint. Egy-egy kötetnek ára különvéve 1 frt 50 kr. Az I-ső és X-dik kötet külön nem adatik.
- NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK** stb. XI-dik kötete. **AZ OSZTJÁK NYELV.** Nyelvtan, Szöveg és Szótár. Irta Hunfalvy Pál. 1875. 30 iv. Ára 3 frt.
- NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK** stb. XII. kötetének I. füzeté. Szerkeszti Hunfalvy Pál. 10 iv. Ára 1 frt.
- A KONDAI VOGUL NYELV.** Irta Hunfalvy Pál. (Nyelvtud. Közl. IX. köt.) Ára 1 frt 50 kr.
- CHRESTOMATHIA FENNICA.** Hunfalvy Páltól. Pest. 1861. (8-adrét, XIV. és 580 lap). Ára 1 frt.
- REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI.** A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál. (4-adrét, VII. és 364 lap.) Ára 2 frt.
- MAGYAR-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ SZÓTÁR.** Irta Budenz József. I, II. füzet. (1—27 iv) 1873. 8-adrét. Egy füzetnek ára 1 frt.
- ERDEI- ÉS HEGYI CSEREMISZ-SZÓTÁR.** Budenz József. (A Nyelvtud. Közlemények IV. kötetéből). Ára 50 kr.
- NYELVEMLÉKTÁR.** Régi Magyar Codexek és nyomtatványok. Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkesztik Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. I—III. köt. 1874. 8-adrét . . . . . Ára 5 frt.
Egyenkint . . . . . Ára 2 frt.
- ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.** I—IV. köt. 1869—1875. Ára: I. 2 frt 20 kr.; II. 1 frt 80 kr.; III. 1 frt 80 kr. IV. 2 frt.
- RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK** Erdősitől Tsétsiig. Kiadta Toldy Ferencz. Ára 2 frt.
- A MAGYAR IGEIDŐK.** Irta Szarvas Gábor. Ára 1 frt.
- A MAGYAR NYELVUJÍTÁS** óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata. Irta Imre Sándor. Ára 1 frt.
- A HELYES MAGYARSÁG ELVEI.** Irta P. Thewrewk Emil. Ára 50 kr.
- FINN NYELVTAN.** Fábrián Istvántól. Pest, 1859. Ára 60 kr.
- KALEVALA.** A finnek nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.
- ABUSKA.** Csagatájtörök szógyűjtemény. Vámbéry Á.-tól. Pest, 1862. Ára 24 kr.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

TIZENKETTEDIK KÖTET.

HARMADIK FÜZET.

BUDAPEST, 1876.

A M. TUDOM. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA BÉRHÁZÁBAN.)

TARTALOM.

	Lap
A sémi faj őshazájáról és vándorlásáról. Dr. Goldziher Ignác	321
Görög-latin hangtan. Dr. Bartal Antal	341
Egy ismeretlen magyar orientalista. Edelspacher Antal	440
Egy magyar mint görög versíró. Thewrewk Árpád	443

---

kai constellatió egy ízben azt hozta magával, hogy a kelbitákok érdekei különösen politikai tekintetben Mesopotamiában találtak támaszra és súlypontra *). De ha engedünk is Sprenger szigorú ethnographiai megkülönböztetésének, minthogy az igen késő időre vonatkozik, nem tekinthetjük a semitismus ethnographiájának alapvető mozzanataként, és ennél fogva a vándorlás kérdésének, mely a távol őskorba nyúl vissza, semmiképen nem praejudicálhat **). De annyiban véve igen fontos, mert valamint, a hogy ezt a történelem philosophiaja oly számtalan példa által igazolja, ugyanazon művelődési iránylatok és combinatiók a történelemben rendesen bizonyos következetességgel ismétlődnek változott körülmények között, úgy itt is a VII. században Kr. u. a sémi faj vándorlásának ugyanazon iránya ismétlődik, mely chronologice meg sem határozható ősidőkben ugyanezen faj kebelében ment végbe. Kétségtelen ugyanis a mai kutatások állása szerint, hogy a sémi vándorlás az őskorban délről indult éjszak felé. Kiindulási pontként, valamint azt Sayce egészen helyesen határozta meg, Arábiát tekinthetjük. A mit Sayce igen röviden mondott ki 1872-ben, azt az angol tudós német szaktársa *Schrader Eberhard* az angol írótól függetlenül egy évvel később bővebben bizonyított és okadatolt, egy jeles cikkében: »Über die Abstammung der Chaldäer und die Ursitze der Semiten,« (***) mely dolgozatnak fonalán fogom itten körvonalozni a sémi ősvándorlás kérdésének mai állását; és úgy gondolom a *Schrader* által kimondott nézetet bátran tekinthetjük a sémi ethnographia mostani általános minthogy nem akadt még tudós, ki *Schrader* érvelését megczáfolta, vagy neki ellentmondott volna.

Ha, mielőtt még a nyelvészeti és mythologiai instantiákhoz fordulunk, magának az arab félszigetnek geographiai természetét vesszük tekintetbe, úgy ez a priori is arra mutat, hogy valamennyi területek között, hol sémi népeiséggel találkozunk, ez a legalkalmasabb arra, hogy a faj őshazája legyen. »Egy oly tág

*) A délarabok és éjszakiarabok politikai harcairól a chalifatus alatt lásd *Dozy* szép értekezését: *Geschichte der Mauren in Spanien bis zur Eroberung Andalusiens durch die Almoraviden.* (Leipzig, 1874.) I. kötet 71—245. lap

**) Sprenger ugyan törekedik ezen vándorlási tendenciát a Genesisben előforduló néptáblából is kiolvasni; de kevés szerencsével.

***) *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft.* 1873. XXVII. kötet, 397—424. lap.

ország, minő Arábia, mely 50,000 □ mérföldre terjed, tehát ötször akkora területre, mint a német császárság, mindig egyfajú lakosság által elfoglalva (nem-arab lakossággal ott soha nem találkozunk), mely még legparányibb tradícióiban és mondai emlékeiben legkisebb nyomát sem mutatja fel annak, hogy valamikor máshonnan vándorolt legyen oda, már magában véve azon praesumptióra ad alkalmat, hogy ezen ország maga egy népfaj őshazájának tekintessék, és hogy ne tekintessék olyannak, melybe ezen faj aránylag késő időben vándorolt, és hogy ezen országban más fajú lakosságot talált legyen, melyet alávetett vagy melylyel vegyült. Épen az ellenkezőről van tudomásunk Arábia lakóit illetőleg: soha nem értesülünk *bevándorlásokról*, sőt ellenkezőleg mindig onnan való *kivándorlásokról* tudósítanak az emlékek, békés és harcias kivándorlásokról és pedig a legrégebb időktől a legújabbakig. Arabiát ennél fogva jogosan tekintetni népeket elválasztó területnek. (Völkerscheide) épen úgy mint Azsia, Európa vagy Afrika akármelyik felföldjét. . . . És ezen országról feltegyük-e, hogy historiai időben éjszak felől nyerte legyen lakóit, egy másik felföld — Arménia — felől, mely semmi nyomát sem mutatja fel annak, hogy ezen lakosság valamikor ott tartózkodott volna? Mily valószínűtlenez! így fog minden előítélet nélkül való ember szólani. És ezen valószínűtlenség nem csökken, ha tekintetbe vesszük, hogy Arabiától nyugat felé némely erőt vesztett sémi dialectusok, mint a Tigré, Saho stb. vagy a sémiséggel némi rokonságban álló nyelvek, mint az aegyptusi nyelv egy nagy ivet képeznek az arab félsziget körül. Hogy továbbá az arabosság a specificus sémi typust fény- és árnyoldalaira nézve legtisztábban fejezte ki, azt senki kétségbe nem vonja, a mint másrésről nem lehet félreismerni azt sem, hogy bármi feltűnően mutatják is a kánaanaeusok, aramaeusok és assyrok a sémiség sajátlagos jellegét, nyelvükben, szokásaikban és egész életnézetükben, ezen népek mégis már elkoptatták a sémi jelleg némi éleit, és hozzáférhetőeknek mutatkoztak egy sokoldalú idegen kultúr irányában« *). A kultúra ezen módosulásai csakis úgy magyarázhatók meg amaz arab őseredetiséggel viszonyban, hogy ama népek az arabs őshazától való elágazás után idegen befolyás által módosultak át és vettek fel idegen formákat, míg a sémi őshazában megmaradt arab ezen befolyásnak nem lehetett

*) Schrader c. h. 417—418. lap.

kitéve. »A sémi traditiók« — mondja röviden Schrader angol elődje — »mindnyájan Arabiát tűzik ki mint a faj őshazáját. Ez a földnek egyetlen része, mely mindig kizárólag séminek maradt meg. A fajnak jellemvonásai . . . . . leginkább sivatagból való eredetre mutatnak vissza« *).

Ezen praesumptió tényleges erősítést nyer, ha tekintetbe vesszük a sémi nyelvek viszonyát egymáshoz és az arabs nyelvhez. Az általános nyelvészeti kérdésekben járatos olvasónak nem kell bővebben magyaráznunk, hogy ily kérdés: az ismert sémi nyelvek között melyik a sémi faj ősnyelve? a nyelvtudomány mai állása szerint ép úgy nem jöhet tekintetbe, mintha ugyane kérdést az indogermánság, vagy az ugor-altaji nyelvcsaládra nézve vetné fel valaki. Ha a létező *népnyelvek* egyike lehetne a fajnak *ősnyelve*, úgy e nyelv nem lehetne egyszersmind egy bizonyos népi individualitás nyelve. A *nép* nyelve összefügg azon egész ethnographiai processussal, mely a fajtól egyes népi egyéniségeket teremt. Bármelyike ezen egyéniségeknek őrizhet a maga nyelvében oly mozzanatokat, melyek közelebb állanak az ősnyelv teljességéhez, mint a többi egyéni *népnyelveknek* megfelelő alakjai, még azokéi is, melyeken oly népek beszéltek, melyek egyéni kifejlődését relative régibbnek szoktuk mondani. Így pl. tudják az indogermánisták, hogy a római nyelv némely oly alakot őrizett meg, melyekhez viszonyítva a megfelelő görög alak már kopást mutat fel. Minthogy régóta belátták, hogy tudományos ember a meglevő sémi nyelvjárások között nem keresheti már a sémi *fajnyelvet* vagy *ősnyelvet*, a kérdést másképp formulázták, és mivelhogy a hasonlatok — mint egy régi író mondja — arra valók, hogy a gondolat határozatlanságát és homályosságát eltakarják, a kérdést így tették fel: *melyik a sémi nyelvek sanskritja?* azaz a meglevő sémi *népnyelvek* között melyik az, mely nagyjában és általánosságban legközelebb áll azon nyelvhez, melyen a népegyéniségek és velük a nyelvegyéniségek kifejlődés eelőtt a *sémi faj* beszélhetett? A sémi nyelvek sanskritját keresni, ez lett annak a kis rendszeres összehasonlító nyelvtudománynak, mely a sémiségen belül alkalmaztatott, jelszava. Voltak tudósok, kik a *hébbernek* ítélték oda a pálmát (Ewald); voltak, kik az *arabsnak* (Derrenbourg, Olshausen); az *assyrnak* is akadt szószólója (Hincks).

*) *Sayce* e. h. 13. lap 25. jegyzet.

Pedig ha tisztán nézzük a dolgot, az egész oda megy ki, hogy ezen nyelvek mindegyike megőrizett egyes sajátosságokat (vagy tán azokat későbbi időben is fejtette ki), melyek a többi nyelvekben nem találhatók fel. Azonban helyes methodussal a sémi nyelvek sanskritságát keresvén, a pálmát annak a nyelvnek kell oda itélni, mely a tekintetbe vett nyelvek mindegyikében vagy egy részében meglevő alakokat a legteljesebben bírja, úgy hogy belőle a többi alakok elágazását és kopását legrendszeresebben úgy lehet megmagyarázni, ha belőle indul ki a nyelvtörténeti szemlélet.

Ha e szellemben tesszük fel a prioritás kérdését, a vita okvetlenül az arab csoport részére fog eldőlni.

Schradernek érdeme a sémi összehasonlító nyelvtörténetben, hogy legelőször ő nézte ezen problematicus dolgokat az épen jelzett szempont alatt. — Ha ezen szempont alatt nézzük a sémi dialectus alakjait, úgy azt fogjuk találni, hogy igen sok alak és képzés csupán csak az arabban és assyrban van meg, míg a középső semitismusbán hiányzanak. Ha tekintetbe vesszük, hogy ily es tekben az arab nyelv mindig nagyobb teljességet és állandóbb consequentiát mutat, úgy ily példák az assyrságnak az arabbal oly módon való összefüggésére utalnak, hogy az assyr nyelvképzés az arabhoz viszonyítva másodlagos. Nézzünk egy pár felvilágosító példát. Kezdjük az esetragozással. Sayce azon nézetet adja elő: »It (scil. the Assyrian) preserves like classical Arabic the case-terminativs of the primitive Semitic speech-u (nominative)-i (genitive)-a (accusative)« *). De Schrader számos példából alaposan kimutatta, hogy az assyrban ugyan megvan e három terminatio, de úgy, hogy nem felelnek meg mindnyájan consequenter a casusoknak. Csak az u jelöli mindig a nominativust, a casus obliquus pedig vegyest i-vel meg a-val jelöltetik **). Az aethióp nyelv szintén csak két esetet jelöl: a nominativust és accusativust, míg a genitivus ragja egybeesik a nominativuséval; lényegileg tehát az assyr és az aethióp az esetragozás tekintetében a fejlődés egy-ugyanazon fokán áll. A héber nyelvben csak egyes szétszört maradványai vannak meg az esetragozásnak, és pedig leginkább az accusativusnak á ***) (az

*) *Assyrian grammar* 101. lap.

**) *Die assyr-babylonischen Keilinschriften* 230—232. lapon.

***) V. ö. Schlottmann *Grabinschrift des Eschmunazar* 116. lap, hol egy régi héber en, *en* accusativrag nyomai is ki vannak mutatva. Jól vannak az eset-

irány kifejezésére) ritkábban az *i* meg az *a*. Az aramaeus nyelvben már alig van nyoma a régi esetragozásnak. Az arabban, és pedig a régi classicus nyelvben consequenter megvan a három esetrag használata, míg az élő városi dialectusokban kevés kivétellel veszendőnek indult, és még csak a sivatagban és Középarabiában van megőrizve, de itt sem elég consequensen alkalmaztatik.

Mindez mire mutat? Arra, hogy a sémi nyelveknek megvan az a tendenciája, hogy megkülönböztessék a casusokat, mert hisz mindenütt még van nyoma, még ott is hol ezen megkülönböztetésformai jelölése a használatból elveszett. Abból, hogy némely ó-héber (és phoeniciai) tulajdonnevekben valamint régi összetételekben ott látjuk az *u* vagy *o* nominativusragot, az következik, hogy a régi kana'ani nyelvekben valamikor általános élő használatban is volt csakhogy az irodalmilag állandósított nyelv fokán már kiveszett volt a használatból, valamint a köznépi arab nyelvben is, mely egyáltalán nyelvtörténetileg véve tökéletesen a héber nyelv irodalmilag ismert fejlődési fokával egybeesik, majd csaknem teljesen elveszett. Az összemiséghez tehát legközelebb áll a classicus arab nyelv, ebből lett aztán enyészés folytán az aethióp-assyr fok, ebből a héber és aramaeus. A sémi nyelvfejlés tehát e példából úgy mutatkozik, hogy azon fokból indult ki, melyet a classicus arab nyelv képvisel.

Epen oly eredményre jutunk, ha tekintetbe vesszük a sémi nyelvekben előforduló *nazalatió*-t. Az arabsban mind a három casusnak ragja, ha—mint ezt a grammaticusok kifejezik,—a szó—vagyis inkább annak fogalma — nincsen determinálva, azaz ha sem articulus általi odamutatás, sem pedig birtokviszony nem határozza meg a szót közelebről, az esetrag után még egy nazális utóhang (az éjszaki arabságban *n*, a déliben *m*) járul. P. o. al-ragulu (nom.), al-raguli (gen.), al-ragula (accusat.) determinált állapotban. Ellenben raguluⁿ, raguliⁿ, ragulaⁿ indeterminálva; a déli arabsban, azaz az úgynevezett himjár nyelvben *m* hang van az éjszaki *n* helyében. A kana'ani ágban ezen nazalatió elveszett és csupán csak héber adverbiumokban maradt meg ridegen, mint accusativus adverbialis képzője, pl. *omnâm* (valóban, ebből *ômen*, valóság) *chinnâm* (ingyen,

ragra vonatkozó adatok összeállítva *Rödiger*nél Hebräische Grammatik 21-ik kiadás (1872) 181. lapon. V. ö. még Ewald *Ausführliches Lehrbuch der hebräischen Sprache des alten Bundes* 8. kiadás (1870) 522. lap jegyzet. U. o. 552. lap.

gratis, ebből *chén*, gratia) *rêkâm* (üresen, ebből *rêk*, üres) stb. Látjuk, hogy a nasalatióra itt épen úgy mint a himjában a labialis nazalis használtatik a mit rendszeren mimmatiónak neveznek a linguális (n) nasalatió ellenében, mely nunnatiónak neveztetik. Hasonlólag a phöniciái nyelvben is van adverbialis nyoma az accusativusi mimmatiónak *jômâm* nappal (*jôm* = nap) a Citiumi 38. számú feliratban. Némelyek, kikhez Nöldeke nem csatlakozik, az aramaeus nyelvben is akarják a mimmatió nyomait találni. Az arabon kívül csak az assyr nyelv mutatja még fel a nasalatió bő használatát szintén a mimmatió alakjában, de úgy, hogy míg az arabban csak az indeterminált név nunnáltathatik, addig az assyrban a mimmatió vegyest használtatik. Az aethiópban semmi nyoma ezen hangtani tüneménynek. Itt is tehát az arab nyelv az, mely a legtisztábban mutatja elénka nasalatió rendeltetését és használatát. Ennélfogva valószínű, hogy az assyr mimmatió, mely rendetlen használatában némi degenerációt mutat, és a többi dialectusoké, hol csak töredékesen van meg, az arabból ágaztak el. De csak valószínű, mert ép oly lehető, hogy a mimmatió általánosabb használata az assyrban, relativ eredetiségnek a jele. Mindenesetre ezen egy pontnál már azért sem lehet bizonyos következtetést vonni, minthogy itt consequens különbség van előttünk a mimmatió (himjár, assyr kanaani) és nunnatió (arab) között, ugyanaz a különbség, mely a himn. többesragnak egyrésztől *ûn*, *în*, *ân* (arab, aethióp, himjár, aramaeus, újabb assyr), másrésztől: *im* illetőleg *î*, (kanaani, régi assyr) alakja között létezik, mely két labialis mellett az assyr többesszámképzés még *iv* ragot is mutat fel*). Ezen tünemény valószínűvé teszi Schrader véleményét, hogy kezdettől fogva a sémi nyelvképzés a többesszámra nézve az *m* és *n* labialist egyaránt érvényesítette, és hogy a későbbi tovafejlés alkalmával az éjszaki csoport az *m*-félén, a déli az *n*-félén adott túl**). Ha tekintetbe vesszük, hogy az assyr nyelvben mind az *m*-es mind az *n*-es többesszám fordul elő, úgy ezen tünemény talán azon körülményből magyarázható, hogy az assyr nyelv az, mely legkorábban ágazott el az ősnyelvhez legközelebb álló arabstól, oly időben, midőn a sémiség még mindkétfele labialist alkalmazta a többesszám képzésében.

*) Lásd bőven Schrader, *Die assyr. bab. Keilinschr.* 218—223. lap.

***) *Die Abstammung der Chaldäer* stb. 410. lap jegyzet.

Sokkal biztosabb nyelvtörténeti alapon állunk a *kettősszámra* nézve. Az arab itt a *casus rectus* *âni*-val az *obliquus* *ajni*-val képezi. Az aethióp és aramaeus nyelvben nincs meg a dualis. A héber *ajim*-mal képezi mind a *cas. rect.*-ban, mind pedig az *obliquus*-ban (de orthographice még felismerhetni azt, hogy régente *âm* is létezett), épen úgy, mint a vulgaris arab a *cas. obl.* dualisát használja minden eset számára. Az assyrban a kettősrag *â*. Bővebb bizonyításra nem szorúl, hogy az arabs nyelv képviseli e tekintetben alakilag azon nyelvtörténeti fokot, melyből a többi elágazott.

Akarmelyik pontját vizsgáljuk a sémi nyelvtannak, mindig ily eredményre fogunk jutni. A mely nyelvtünemény a többi nyelvekben csak egyes maradékokban tűnik élénk (p. o. a *diminutiv képzése*, az úgynevezett *pluralis fractus*), azt az arabban vagy általán a déli sémiségben teljesen kifejlődve és folyton élő használatban találjuk; jele annak, hogy a szétválás után az őshazától elvált népek elkoptatták a nyelvalakok ama gazdagságát, melyet az őshazában megmaradt arabság, illetőleg déli sémiség megtartott és még tovább is fejlesztett. Legvilágosabban mutatkozik ez az ige-tanban. Annak az egész gazdagságnak, melyet az egyes sémi nyelvek belső képzés által az ige használatára nézve kifejtének, midőn a cselekvés módozatait és irányait csupa infixió által egyéb nyelvek által el nem ért praecisióval birják megjelölni, a mely gazdagságból mindegyik nyelv felmutat töredékeket, mintegy rendszeres tárházát látjuk az arabban és aethiópban, mely nyelvekben ezen alakokat együtt találjuk hiány nélkül. — Mindezeknél fogva teljes joggal hangsúlyozza Schrader a következő záritéletet: »Azon idomból kiindulva, melyben a sémi nyelvek a különböző irodalmakban vannak előttünk, egyikük sem tarthat ugyan jogot arra, hogy benne lássuk képviselve a sémiség őseredeti alkatát, melyből a többi fejlődött volna, még az arab sem, bármily gazdagon legyenek is kifejlődve nyelvtani képzései és bármily tisztán legyen is ott minden kiképezve a legkisebb finomságokig. Az irodalomból ismert arabság is csak egyik tovafejlése az őssémi nyelvnek. Nem kevésbé kétségtelen az is, hogy a többi sémi nyelvek is mind nyelvtani, mind szótári tekintetben megőriztek sok őseredetit, a mi az arabból már kiveszett. De ha azt kérdezzük, hogy melyik az a sémi nyelv, mely képzéseiben, eltekintve azoktól, melyeket mindenki könnyen

ismerhet fel másodlagos képezéseknek, általában és nagyjában és a lényeges dolgokat tekintve, a legnagyobb eredetiség bélyegét hordja homlokán, úgy nem kételkedhetünk, hogy csak az arab nyelvről állhat ez. Mindenesetre minden sémi nyelv, az arabot is ide értve, bir oly sajátságokkal, melyek a többi nyelvekben hiányoznak. De azon képezésekre és nyelvi sajátságokra nézve, melyek valamennyi sémi nyelvekben közösek, részint a képzés minőségére, részint annak teljességére és a nyelvtudatban való elevevességére nézve az arab nyelv túlnyomóan bizonyítja eredetiségét. Ezek szerint kétségtelen nem fér ahhoz, hogy az arab nyelv képviseli a sémiségen belül azon fokot, mely az összémiség típusát leginkább közelíti meg. . . . . Készakarva zárja el belátását az, ki mindazt, miben az arabság a sémiség egyéb képviselőit túlhaladja, csupa későbbi fejleménynek nézi, vagy a ki a semitismus specificus arab kifejlődését eredetiség tekintetében a héber, aramaeus, assyr mögé vagy mellé helyezi. A dolog úgy áll, hogy minden lényeges pontra nézve az arabismus őrizte meg a sémi ősjelleget a legeredetibben, habár maga az arab az összémiségen túl egyes lappangó csirákat egészen önállóan fejtett ki oly gazdagon és bőven, a mint az egyéb sémi nyelvekre nézve nem mutatható ki. Ezeknél fogva nem lehet már kétség abban, hogy hová kell fordulnunk, ha a sémiség őshazáját keressük.« . . . . . Nyelvészeti álláspontról nem bontakozhatunk ki azon következés alól, hogy Arábia, különösen pedig annak éjszaki és belső része volt a sémiség őshazája, hogy innen sugarak alakjára ágazott el az éjszak, kelet, dél és nyugat felé, hogy elválva őshazájától és szülőföldjétől különböző helyeken önálló fejlődésnek induljanak egyes részei, nem kevésbé pedig hogy ezen szétválás után őshazájában is sajátságos módra képződjék tovább« . . . . .*)).

Midőn így a nyelvtörténeti búvárkodás Arábiát jelöli ki mint a sémiség őshazáját, nem állhatunk meg e pontnál. A vándorlás éjszakfelé ment, de mily relativ időben történt az, és mily módon folytatódott?

A sémi nyelvek összehasonlító szemlélete azon meggyőződésre vezet, hogy nyelvtani sajátságaikat tekintve két főcsoportot kell megkülönböztetni, a mely csoportokon belül az egyes nyelvek egymásközött szorosabb hasonlóságot mutatnak, mint ezen csoportok

*) Ugyanott 416—417. lap.

egyikének egy-egy nyelve a másik csoportnak egy-egy nyelvével. Ezen két csoport 1) a *déli sémiség* (arab, himjár, aethióp) és 2) az *éjszaki sémiség* (assyriai, kanaani, aramaeus). Mindegyik csoport egy zárt kört képez, mely a másik csoporttal ugyan elég közel rokonságban áll, de mindig sokkal lazább összefüggésben mint a csoportok egyes tagjai egymás között, mind a nyelv mind pedig a mythologia tekintetében. A fentebbiekből világos, hogy az éjszaki csoport a déliből ágazott el és nem megfordítva. De ezen elágazás akkor ment-e végbe, midőn a déli csoport már kifejtette volt egyes ethnographiai és linguistikai egyéniségeit, vagy pedig ez szét nem vált egységben élt e-még, midőn az elágazás megteremtette az éjszaki egyéniségeket? Erre nézve Schrader úgy felel, hogy: »Az éjszaki sémiség elválásának a közös törzstől még oly időben kellett lefolynia, midőn a déli sémiség még nem bomlott fel dialectusaira, az arab, himjár és aethióp nyelvekre. Mert minthogy ez a három dialectus a belső pluralis képzésében*) oly alakítást mutat fel, mely náluk közös bir-

*) Tudniillik a grammaticusok által úgynevezett *pluralis fractus*, mely nem ragozás által képeztetik (*pluralis sanus*), hanem úgy, hogy a szó belső, különösen vocalis szerkezete megváltozik, p. o. 'ajn = szem pl. 'ujân; nabîjj próféta pl. anbê'a, ragul férfi pl. rigâl; rigl láb pl. argul, jad kéz pl. ajdî, lubb szív pl. albâb stb., a mely képzés az arab és aethióp nyelvtannak igen jelentékeny és fölötte érdekes fejezetét képezi. Az ily pluralisok képzésében a nyelvgenius mind mai napig érvényesíti eleven teremtő erejét, a mi különösen abban nyilvánul, hogy mindennap képeznek ilyen belső pluralisokat a vulgaris nyelvben még idegen szókból is. Felhozok p. o. két pluralis fractust, a melyet arabs ujságokban találtam számtalanszor; a perzsa *nîshân* szóból, mely = jel, de különösen a *rendjelet* fejezi ki (nîshân eliftichâr) csinálták ezen többesszámot *najâshân*; a francia *sou*-t a Gavâ'ib című hírlap politicusa így alakítja többesszám alakká: *asvâ*. A hamisított régiségekkel kezeskedő fellah a »cartouche« szónak pluralisát így képezi *karâtîsh* és az aegyptológiával foglalkozó utazókat *Barâqtîsh*-nak nevezi (legalább én így hallottam egy ízben a gizei beduinok szájából) pluralisképen ebből — — *Erugsch*!! Damaszkusban való tartzkodásomkor, ha bemutatott egyik arab ember a másiknak, nemzetemet így jelölé: *hua min al-mudzâr* = ő a magyarok (madzsar pl. mudzsâr) közül való; mások a madzsar pluralisát így képzelék *amd:âr*, még mások arra vetemedtek, hogy *madzsâhir*-t mondjanak, a mihez hozzá kell képzelni ily singularist: *madzsar*. Tán más alkalommal, ha a sémiség dialecticus fejlődéséről fogok szólni, több példával szolgálok azokból, a miket ezen érdekes pontra nézve gyűjtöttem. Most még csak annyit, hogy még a ragozott pluralis helyett is a köznyelv sokszor belső pluralisképzést használ, különösen ha gyűfoglalom forog fenn; p. o. valamely — tegyük fel — a Shâfi'ita sektából való ember *Shâfi'îjj*, ebből a rendes

tok, míg az éjszaki csoport tagjai mindnyájan nélkülözik azt, úgy ezen képzésnek oly időben kellett megteremnie, midőn az éjszaki sémiség már különvált volt, a déli csoport pedig még szét nem vált egységben élt együtt: háromszoros, egymástól független, párhuzamos megteremtése a többszám ily kifejezésének el sem képzelhető *).

A sémiség egy része (a későbbi éjszaki csoport) a közösségből való elválása után együttes vándorlás után Babyloniában telepedett le és ott huzamos ideig együtt élt; ezen együttvándorlás és együtttartózkodás alatt fejlesztette ki azon sajátlagosságokat nyelv és mythologiai tekintetben, melyek az egész éjszaki sémiségre nézve közösek és a déli csoportban nem fordulnak elő. Babylonia tehát az éjszaki csoport gyújtója a közös sémi őshazától való elválás után. Onnan történt később az egyes éjszaksémi népek elválása és továvándorlása, az egyes éjszaksémi népek egyéni alakulása külön népekké. A kana'anaeusok nyugatfelé vándoroltak, és Palaestina különféle részeiben letelepedvén külön fejlődésnek indultak, míg a későbbi időben Babyloniától egy kevéssé éjszak felé t. i. Assyriába vándorló tömeg ott kezdett saját egyéni népi életet mint az assyrok népe. Az aramaeusok váltak el legkorábban, Schrader szerint, az éjszaksémi közösségtől, mint azt nyelvük összehasonlítása a többi éjszaksémi nyelvjárással mutatja. Ők még mielőtt a többi éjszaki sémiség Babyloniában letelepedett volna, elváltak a közösségből és a nyugatibb Arámban (Syria) maradtak, hol nyelv és világnézet dolában egynehány nevezetes sajátást fejtenek ki, melyek ugyan félreismerhetlenül hordják homlokukon a sémiség bélyegét, de mégis arra mutatnak, hogy az aramaeusok már külön úton jártak, midőn a héber-assyr közösség még fennállott Babyloniában. Úgy gondolom, az éjszaksémi közösség ezen szétbomlása alkalmával támadt az 'Īhrīm elnevezés, mely, mint fenntebb már említettük, a héberekkel együtt egy nagyobb kört foglal magában A nyugat felé vándorló tömeg ezen nevet (a vándorlók) a Babyloniában maradó rész ellenében (a maradók) teremtette a maga megnevezésére.

Még hátra van feladatunk ulolsó részét szellőztetni, t. i. mit tanulhatunk a sémiektől mythológiájából és vallásos felfogásaikból

collectiv el-Shāf'ijjā helyett azt hallani: *al-Shawāfi'ā* stb. *Cserkesz nők* = *Sarkisza*, szintén pluralis fractus ebből *Sarkasz* v. *Serkesz* (cs-t nem ejt ki az arab).

*) Schrader u. o. 420. lap.

őshazájuk hollétére és vándorlásaikra nézve? Schrader itt egy pár rövid szóval megelégszik. Constatálja t. i. azt, hogy az éjszaksémi vallási eszmék között és a délsémiek között semmi érintkezési pont nem mutatható fel és hogy csak a déli araboknál (himjáritáknál és sabaeusoknál) találjuk *Athtar*-t és *Sin*-t, melyeket ezen déli arabismuson kívül csupán csak az assyroknál lehet kimutatni, mit azonban Schrader későbbi befolyásnak tulajdonít (kölcsonzés?)*. Látjuk, hogy így nem boldogulunk, és míg a sémiség ős mythosainak ismerete elől azon akadályok el nem gördülhetnek, melyekről múlt cikkemben szóltam -- és ezen akadályokat csak szerencsés felfedezések gördíthetnék el — addig a mythológiát nem használhatjuk segédeszközzül a sémiék régi ethnographiai viszonyainak felderítésére. Mindamellettt azonban e helyütt a mythológián túl a vallástörténeti analysis köréből akarok még egy gondolatsornak kifejezést adni a sémi ősvándorlás kérdésére nézve, melynek eredményei, úgy gondolom, azon feltevés támogatására szolgálhatnak, hogy Arábia a semitismus kiindulási pontja.

Mindenekelőtt érinteni akarok egy kérdést, melyet Müller Miksa pár röviden vázolt thesisben törekedett legújabban megoldani.

Lehet-e szó egy sémi ősvallásról (ép oly értelemben, a mint szólunk sémi ősnyelvről), mely egyrésztől lényegileg különbözik a többi fajok vallásától, és melyben másrésztől bennfoglaltatnak azon csirák, melyekből később az egyes sémi népek fejlesztették egyéni vallásaikat?

Müller Miksa ezen kérdésre igenlőleg válaszol és egy pár rövid vonással állapítja meg a három emberfaj, a sémi, árja és turáni faj, ősvallásainak lényegét**. Az árja faj szerinte a fénylő égben, a napban (Dyaus); a turáni faj az égben általában (Tiën, Teng-ri) szemléli a végtelen hatalmat, a sémi ősvallás »leg hatalmasabb«-nak nevezi azt a lényt, melyre a végtelen iránt vele született hajlamot központosítja.

Nyíltan bevallom, hogy nem vagyok hajlandó ezen általános ősvallásoknak fajok szerinti felosztásához csatlakozni. Mert eltekintve a turáni faj problematicus voltától, ezen felfogás mélyebben

*) Ugyanott 407. lap v. ö. 422. lap.

**) *Introduction to the Science of Religion* (London, 1873) 170—197. lap.

beható vizsgálat után számos gyenge, és az összehasonlító vallás történetben alapul semmiképen nem szolgálható oldalt mutat. Már mindjárt magában véve az osztályozás nem állja meg a sarat. A nyugatafrikai tengerparton lakó Kalabar nép nem *sémi* nép, istenét mégis *Abaszi Ibum*-nak nevezi, a mi annyi mint: *a leghatalmasabb**). Ha pedig nyelvészetileg elemezzük a Müller által úgynevezett turáni istenfogalom állítólagos őskifejezését, úgy azt találjuk, hogy körülbelül egybeesik azzal, a mit Müller az árja ősvallásra nézve mond. *Vámbéry* úr volt oly szíves készülöben levő török-tatár gyökzótárából a következő kimutatást velem közölni:

Tang: Ting: Tüng = fényleni, tündökölni; világosság, hajnal, isten.

ujgur: *tang* = hajnal; *tang jolduzi* Orion csillag.

tanga-mak = fényleni, tündökölni;

tangari, tangri = világosság, fény, isten.

csagataj: *tang* = hajnal, fény; *tangarlik* = világosszínű vonal, mely virradatkor keleten látszik; *tangri* = isten; *tüng-mek* = tündökölni, fényleni; *tünglük* = ablak; *tüngür* = tündér.

Ha tehát »Tien, Tang« az úgynevezett turániság ősvallásának exponense és »Dyu, Zeus, Tiu« az árjaságé, úgy mind a kettő tulajdonképen egyre megy ki. Látjuk tehát, hogy ez esetben az osztályozás nem olyan, hogy általa az egyik faj a másiktól lényegileg különbözönek mutatkozzék, egészen eltekintve ezúttal az újabb időben oly kiválólag kedvelt generalizáció és osztályozás ruganyos természetétől**).

*) Bastian, *Geographische u. ethnologische Bilder* (Jena, 1874.) 148. lap.

**) Hogy mily ruganyos természetű a vallástörténet terén e generalizáció, azt legjobban az által bizonyíthatom, ha ide iktatok egy czikkelyt *Wild* »The first metallurgists« című értekezéséből, melyben ugyanazon alapon, melyből Müller indul ki, a következő osztályozásra alapíttatik az összehasonlító vallástörténelem: »The Semites worshiped chiefly the Moon, the emblems of which were the cow, the dove, and the fish, whilst the Divinities of the Aryans were the Elements and their emblems, the lion, the eagle and the horse». . . . . Undoubtedly the earliest development of external Religion was Sun-worship, but there was a something, which may be called religious earlier still it was that, which characterizes all Turanian nations even to the

De itt nem feladatunk az árja és úgynevezett turáni ősvallást kutatni. Maradjunk meg a sémiségnél. »Ha tekiutetbe veszszük« mondja Müller Miksa »hányféle szavak léteznek a sémi nyelvekben a nagyság, erő és hatalom kifejezésére, akkor azon tény, hogy ugyanazon appellativumok fordulnak elő Syriában, Karthagóban, Babylonban és Palaestinában, mint az istenség tulajdonnevei, csak egy történeti magyarázatra ad jogot. *Kellett ugyanis lenni időnek a sémi épen úgy mint az árja fajtörténetben, midőn istenségeik neveit megállapították, és ezen időnek okvetlenül meg kellett előznie külön nyelveik és külön vallásaik alakulását.*« Ezen őstörténeti időben alakíták meg a sémieket az Êl, Êlohim, Allâh, 'Eljôn, Saddaj, Ba'al stb. neveket, melyek a különféle sémi nyelvekben theologiai értékkel bírnak, és mindannyian appellative a mindenhatóságot jelölik.

Constatálnunk kell mindenesetre, hogy a sémi nyelvekben csakugyan ily szókkal jelöltetik a theisticus eszme; de abból oly általános következtetést minőt Müller, még sem vonhatunk, és pedig több oknál fogva, melyek közül emeljük ki a következőket, minthogy azok a sémi vallástörténet tüneményeit jelen célunkra, a vándorlási kérdés tisztázására nézve tudniillik, igen hasznavehető szempont alatt tárják fel előttünk :

1-ször. A sémiség legdélebbi ágáról, az *aethiopról*, egyáltalán nem áll, hogy az istenszmet a fennt jelölt fogalmi csoporthoz tartozó szóval jelöli. Az aethióp nyelv nem ismeri se az Elôhîm, se Allâh, se a Ba'al, se a Saddaj egyik fogalmi vagy etyologiai rokonát mint az istenség megjelölését. Náluk az isten *Egzia bechêr* »a föld ura« nevet visel, és bibliafordításukban a héber Elôhîm vagy Jahve helyett fordul elő. Ott van persze az *amlâk* szó is, mely *királyt, birtokost* jelent, az isten jelölésére használva, de úgy gondolom, hogy épen mert ezen szó tökéletesen megtartotta appellativ jelentését, (mint a héberben *melekh, âdôn*, és az arabsban *melik*, mi szintén átvitetik istenre is), nem tekinthető eredeti *theologiai* kifejezésnek,

---

»present day, the worship of deceased ancestors« (*Westminster-Review* 1875, January 154. lap). Ez is vallástörténeti osztályozás faji alapon; már pedig foppant mód liberális, mert mindegyik osztály részéből jut a másiknak is elég. A tanulság csak az, hogy ugyanazon alaptól kiindulva hányféle finomabbnál finomabb generalizációt lehet napvilágra teremteni, ha módjában van az embernek elfelejteni azt, hogy az egyes jelentkezési fokok *történetileg és fejlődés útján* lettek!

hanem a bibliafordítók által, kik, mint Dillmann kimutatta, görög szövegből dolgoztak, *κίριος* aequivalenseképen hozatott be. Hogy aztána recipiált fordításban mindamellet *Θεός*-t és *κίριος*-t vegyestadja vissza, az onnan jön, hogy az *egzia-bechêr* és az *amlâk* szó a másolók által elég gyakran felcseréltetnek*). Például hadd említsem a Genesis XXIV. fejezetének egy pár helyét; az 1. versben Jahve = *egzia bechêr*, a 2. versben ugyanazon istennév már *amlâk*-kal van fordítva; a 27. versben Jahve *Elôhê adônê Abhrâhâm* = *Egzia bechêr amlâk laegziâja* stb. Jahve Elôhim, hol a textusban együtt fordul elő, gyakran csak *egzia bechêr*-rel van fordítva, pl. Genes. II. 21. Ezt bizonyítja az is, hogy hamis istenek *θεοὶ ἕτεροι*, vagy *θεοὶ ἄλλοτριοι* rendszeren az *amlâk* szóval fordítatnak**).

2-szor. Nem áll az, hogy a fentebbi csoporthoz tartozó istennevek a sémi vallásnézet geniusának kifolyásai, mert ha azok volnának, úgy ezen csoportból való nevek játszanák a sémi vallástörténet minden ágában a főszerepet és lehetetlen volna, hogy csak úgy mellékesen, háttérben mutatkozzanak. Bêl (= Ba'al) az assyroknál egyik képviselője e csoportnak, és nőnemű kiegészítője *Belit* = az úrnő. Igaz, hogy későbbi időben ezen istennevek főszerepet visznek az assyriai vallásban; de mint Lenormant kimutatja, ez későbbi fejlemény. Bel eleinte csak Nipur városában localis istenszerepet vitt, míg 2000 Kr. e. I. Sargon, hódító király terjeszté tágasabb körökre a Bel isten tekintélyét***). Erre egy általános, ósszémi istenfogalom nem szorúlt volna; ilyen nem sülyedhet localis korlátoltságra sémi emberek között. Vegyük mindjárt tekintetbe azt is, hogy az assyr korszak teremtett egy új kifejezést a főisten fogalma számára, a mely különben ismeretlen egyéb sémi népeknél t. i. *Assur*, az assyrok *nemzeti* istene. »C'est seulement chez les Assyriens que le culte d'un *deus exsuperantissimus*, source et principe d'ou découlaient tous les autres, prit une importance presque égale à celle d'Ahouramazda chez les Perses, en la personne de leur dieu national *Assur*, d'ou le pays lui même tirait son nom« †).

*) Például Genes. VII. I. Dillmann variansgyűjteménye szerint: *Octateuchus aethiopicus* (Lipscse, 1853.) Bevezetés 32. lap.

***) *Dillmann*, ugyanott, 169. lap.

****) *La magie chez les Chaldéens* (Paris, 1873) 115. lap.

†) *Lenormant* e. h. 104. lap. v. ö. Ilu-ra nézve még a 123. lapon mondotakat.

3-szor. Ha azon vagyunk, hogy a sémi faj ősvallását keressük, úgy — mint ezt maga Müller M. kívánja — mindenekelőtt szoroson nyelvtudományi módszer alapján kell eljárunk. »What is »still more surprising to me« — úgymond — »is that no Semitic »scholar should have followed the example of the Aryan Scholars, »and collected from the Semitic dialects those common words, »which must have existed before Hebrew was Hebrew, before Syriac was Syriac, and before Arabic was Arabic, and from which »some kind of idea might be formed as to what were the principal »thoughts and occupations of the Semitic race in its earliest undivided state« *). De épen ezen postulatum ellenére mondotta el Müller azt, a mit a sémi ősvallásra nézve elmondott. A sémi ősvallást, vagyis azon vallásfogalmakat, melyekről némi valószínűséggel elmondhatnók, hogy a sémi fajnak szétválása előtt voltak birtoka, nem úgy ismerhetjük fel, ha egybevetjük azokat az adatokat, melyek *synonymia* útján egymással rokonságot mutatnak, hanem ha kimutatjuk, hogy mely istenfogalmak mutatkoznak a sémiség összes tagjai között és kiválasztjuk azokat, a melyek csak bizonyos csoportoknál fordulnak elő. Ily módszerrel, mely megegyezik azzal, melyet a nyelvtani alakokra nézve alkalmazunk, felderíthetjük azon vallástörténeti folyamatot is, mely a sémiségen belül nyilatkozik. Ha ez alapon indulunk, azt fogjuk látni, hogy az *Alláh*-nak etymologiai azonosaival találkozunk a legdéliebb sémiektől kezdve egészen a legéjszakai ágig **). A déli araboknál megvan *Él, Íl*, melylyel találkozunk aztán még az assyroknál *Ilu*; a phoenikiaiaknál és hébereknél *Él, Ἰλος*; e mellett egy másik hasonhangzásu, de etymologice különböző csoport: *Elóhim* (héber), *Alláh* (éjszakai arab és nabatáus), *Ἐλοειμ* (phoen.), *elâhâ* (aram.) ***). Az *Él-Elóhim* tehát képviselve van az arabságtól kezdve az assyrsáig és nevezetes, hogy a délarab és az assyr itt is, valamint a nyelvben oly szoros azonosságot mutatnak, mindkettő csak az *Él*-t bírja, de nem az *Elóah, Elohim*-et. A *Saddaj, Σάδωδω* közös héber-kanáani birtok,

*) *Introduction to the Science of Religion* 174. lap.

**) Hogy az aethiópban tökéletesen hiányzik, megvallom, nem bírom megmagyarázni.

***) Hogy e két nevet etymologice nem szabad összezavarni, különösen Fleischer és Schrader mutatták ki. V. ö. Müller e. h. 179. lap. *Schrader Assyrl. babyl. Keilinschr.* 180. lap.

mely nincs meg a többi sémiségben, míg a Ba'al, Mólekh még sajátlagos kanaani birtok, mely a héberben hiányzik mint istenfogalom kifejezése, ámbár etymologice és appellativ értelemben valamennyi sémi nyelvben bir alappal. — *Jahve* specialis későkori héber fejlemény, valamint *Assûr* assyr nemzeti alkotás. Ezen specialis fejlemények egyike sem fordul elő se déli se éjszaki Arabiában, a hol azonban megvan a mindnyájukban közös theologiai nomenclatura ʾĪl (déli Arab.), *Allâh* (éjsz. Arab.). Ez arra mutat, hogy a sémi faj kiinduló pontját Arabiában kell keresnünk.

Ezek fonalán a héber vallástörténetet így hozhatjuk összefüggésbe és összhangzásba a vándorlással. A közösen kifejttet istenfogalom az *Êl-Eloah* Allâh csoporthoz fűződik. Ez Arabiában fejlődött ki, midőn a sémi faj szétválása előtt őshazájában együtt élt. Midőn az éjszaksémi csoport kivált a közösségből, vándorlásuk és Babylonban való letelepedésük és tartózkodásuk alatt kifejtek a *Ba'alt*, mely az összes éjszaki sémiségben közös istennév. Következett ezután a kanaani ág elválása az éjszaksémi csoport közösségből. Ezen specialis kanaani közösség megalkotta a *Saddaj* istennevet, míg aztán a héberék elválván kanaan népétől mindketjük külön fejlődést folytatott. A Kanaaneusok a Molekh-et, a héberék sokkal később a Jahvet teremtették meg, mint az isteni fogalom exponensét. A Babylontól éjszakfelé forduló assyrok szintén az éjszaksémi közösség felbomlása u'án az *Assûr* istennevet alkották.

Látni való ennél fogva, hogy a vallástörténeti elemzés a sémi faj ősvándorlásainak ugyanazon irányát tüzi ki, mint a milyen a nyelvtörténeti vizsgálódás eredményeül mutatkozott. Ha a dolgot még egy másik oldalról nézem, a sémiség őshazájának kérdésére nézve, ugyanazon eredményre jutok; ha t. i. a vallással összekötött cultust nézem. Elismert tény az, hogy az *imádkozás* mint vallási cselekedet, a vallásfejlés egy magasabb fokán keletkezik. Atheisticus vallások legelső fokai nem ismerik az imádkozást, és az ethologok számos példát mutattak fel arra nézve, hogy népek, melyek relative kifejlesztett theisticai fogalomkört teremtettek elő, az imádkozásról még sem tudnak semmit*).

Ha tehát kimutathatom a sémi világnak azt a pontját, melyről bizonyos, hogy ott az imádkozás csak igen késő időben fejlődött

*) Lubbock, *Die Entstehung der Civilisation etc.* 321. lap.

ki mint vallásritus, úgy bátran mondhatom, hogy lehetetlen, miszerint historiai időben, midőn a sémiség az imádkozási ritust már megteremtette volt, ezen egy ponton, relative késő korban vándorolt be oly sémi lakosság, mely ama vallási cselekedete nem ismerte; sőt épen ellenkezőleg azt fogom mondhatni, hogy onnan indult ki a sémiség, mely aztán tova vándorlása alatt kifejtette azt a szóban forgó ritust, míg az őshaza lakossága, megmaradva helyén, nem talált alkalmat annak kifejtésére. Az arabok azok, kikről állíthatjuk, hogy imádkozásra csak Muhammed tanította őket legelőször. Kérdezzük meg mindenekelőtt a nyelvet. A sémi nyelvekben különösen két szó van, mely az imádkozást mint vallási cselekedetet jelöli. Az assyr-aramaeusi csoport, tehát az éjszakeleti, *şallâ* igével fejezi ki, a héber, azaz az éjszaknyugati ág, nem ismeri ezt az igét, hanem *hithpallél* (főnév = tefillâ) szóval jelöli.

Abból, hogy az aramaeus család nem ismeri a *tefillâ* szót, míg a héberben a *şallâ* ismeretlen kifejezés, az következik, hogy az imádkozás megjelölésére szolgáló szók, azaz maga az imádkozási ritus, sem fejlődött a sémiek között akkor, midőn még az éjszaki ág osztatlanul élt együtt, hanem még csak akkor fejlődött ki, midőn a kana'ani ág elvált volt a közös hazától nyugat felé. Mindaddig a sémi ember nem imádkozott. Az arab nyelvnek csakugyan nincsen eredeti szava az imádkozás kifejezésére. Midőn az iszlám által az imádság vallási ritussá lett, a szyriai keresztyének nyelvéből kölcsönözött terminust az »ima« szó jelölésére: *şalât* (aram *şelûthâ*) mint régóta tudva van, és belőle denominative van képezve az arabs *şalla* = imádkozni ige*), valamint ilyen eredetre mutat vissza szerintem az aethióp *şalaja* is. Az arab ember ebben a tekintetben is közelebb maradt az őstypushoz; kevesebbet és későbbben fejlődött mint a sémiség egyéb ágai. Az arab központi szentély körül divatban volt ritusok között pogány időből az *imât* nem igen lehetne biztosan kimutatni, és ezen rituskörben annak mohammedán alakjában is kevés kiváló szerepe van az *imának*.

Hogy mennyire új institutio volt az iszlám által az arabok között behozott imádkozás mint vallási ritus, azt igen szépen illusztrálja a mohammedán traditio következő elbeszélése:

*) Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammed* III. köt. 527. l.

Midőn Mohammeden megesett az a nevezetes egekbe-szállás (al-isrá), sorra üdvözölték őt a legalacsonyabb égben Ádám, Idris, Mózes, Jézus és Ábrahám, aztán feljebb szállt és »Alláh az én népem számára megparancsolt ötven imádságot. Én ezen parancsal visszamentem és találkoztam Mózesrel. »Milyen parancsolatot szabott Alláh a te néped számára?« Mondám: »Ötven imádságot«. »Menj vissza« szólott erre Mózes »istenedhez és mondd meg neki, hogy a te néped ennyit nem bír ki.« Visszamentem tehát Allához és ő elengedte a felét. Ismét Mózeshez jöttem és megmondám neki. »Menj vissza« szólott ismét Mózes »és mondd meg istenednek, hogy néped még ennyit sem bír ki.« Visszamentem ismét Allához:» Ötvennel kezdtük, tegyük hát ötre, de már most nem változtatjuk meg szavunkat.« Megint Mózeset tudósítottam, a ki engem ismét istenhez akart visszaküldeni, hogy engedjen még valamit; de én azt mondtam hozzá: »Én már szégyenlem magam istenem előtt«*) . . . .

Ha az imádkozás már az iszlám előtt is vallási ritus lett volna a pogány araboknál, ez a traditió kevésbé illenék a körülményekhez. Imádkozás nélküli népre nézve igen sok éllel és némi satyricus mellékkizzel bír. Mekka bevétele után Mohammed az arab törzsek megtérítésének munkájába kapott. A Tájif körül lakó thakifita törzsre kerülván a sor, ezek alkudozásba bocsátkoztak a profétával és az alkut úgy kezdték, hogy késznek nyilatkoznak ugyan mohammedánokká lenni, de azon feltétel alatt, ha még három esztendeig megmaradhatnak a *Lât* istenség mellett és ugyanaddig nem kell még imádkozniok. **) Ezen adatból is azt láthatjuk, hogy az imádkozás az arabok között mohammedán újítás.

A sémiekre nézve mindezeknél fogva az következik, hogy míg őshazájukban együttéltek, nem ismerték még az imádkozást; még később sem, midőn az éjszaki sémiség Babylonban együtt lakott elválva a déli csoporttól. Csak az éjszaki sémiség elágazása után fejtették ki külön-külön ezen vallásritust. Az arabok azonban ezen ritusra nézve megmaradtak az őssémi fokon és csak az iszlám fej-

*) Al-Buchári, *Recueil de traditions Mahométans* ed. Krehl I. kötet 100. lap.

**) Dozy, *Geschichte der Mauren in Spanien* I. köt. 18. lap.

lesztette közöttük az imádkozást. Ezen intézmény fejlődése is arra mutat, hogy a sémiak vándorlása Arábiából indult ki.

Mind vallástörténeti, mind pedig nyelvtörténeti úton bizonyossá tehető tehát azon tétel, hogy: *a sémiak őshazája Arábia, innen legelőször az éjszaki csoport ágazik el, mely később Babyloniában válik szét új vándorlás által, mely az egyik ágat nyugatfelé, a másikat valamivel éjszakibb terület felé vezette.* Ily úton alakultak az egyes népi egyéniségek a semitizmuson belül.

Ezen felfogással kiegészíthető a tradíció is. Ismeretes dolog, hogy a görög írók, a phoenikiai nép őslakhelyeül, alkalmasint nem ok nélkül, az erythraei tenger partjait jelölik ki: *οἶτοι δὲ οἱ Φοίνικες τὸ παλαιὸν οἴκουν, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, ἐπὶ τῇ Ἐρυθρῇ θαλάσῃ, ἐνδεῦτεν δὲ ὑπερβάντες τῆς Συρίας οἴκουνσι τὸ παρὰ θάλασσαν* *). Ezt Herodotos phoenikiai tradíciónak mondja: — *ὡς αὐτοὶ λέγουσι* — és tudjuk, hogy Herodotosnál, ki lelkiismeretesen utána járt a leghitelesebb adatoknak, az ily vonatkozás nem épen merő szóbeszéd szokott lenni. Maguk a phoenikiai emberek birták tehát emléket annak, hogy az arabs partvidékről származnak és hogy onnan indultak éjszak felé. De alig *hajón* mint Herodotos látszik kombinálni, hanem közvetlenül Arábiából az Euphrates mentén Babylonia felé, hol az éjszaksémi ág egy időig együtt élt.

Másrésről a héber tradíció, mely Babyloniából vezet le dél felé a vándorló 'Ibhrimeket, nem vonatkozhatik a sémiség ősvándorlására. Ezen tradíció azon vándorlásra vonatkozik, melynek alkalmával az éjszaksémi közösség szétbomlott, és ezen szétágazás, mely azonban a faj vándorlásainak történetében másodlagos helyet foglal el, mint láttuk, onnan indult ki, honnan a héber tradíció indítja útra a terachiták vándorló családait.

A vándorlásról szóló tradíciók méltatásában ennél fogva nem szabad soha sem szem elől téveszteni azt, hogy ezen vándorlásnak tulajdonképen két fokát kell megkülönböztetni:

a) a sémiak legelső őshazájából való szétágazást, (t. i. Arábiából éjszakfelé) és

b) az éjszakfelé vándorlott és ott megtelepedett népek szétágazását nyugatfelé (t. i. Babylomból Kanaan felé).

*) Herodotos VII. 89.

Az által, hogy a régi felfogás hívei csak ezt a második fokot ismerték és hogy abból s a reá vonatkozó traditióból combinálták a sémi faj. vándorlásait és őshazáját illető nézetüket, támadt a sémi ethnographiában az az egész zavar, mely azt folytonos ellenkezésbe hozta a nyelvészeti bűvárlat eredményeivel, és mely zavart csak az újabb időben keletkezett felfogás képes szétoszlatni. Csak ezen újabb ethnographiai felfogás szolgálhat tehát alapul az összehasonlító sémi nyelvtudomány és vallástörténet számára.

Dr. GOLDZIHÉR IGNÁCZ.